

eúsav

Ekonomický ústav SAV
Institute of Economic Research SAS

WORKING PAPERS

105

Ján Košta

**POROVNANIE VÝVOJA SOCIÁLNEJ SFÉRY
NA SLOVENSKU
S VYBRANÝMI KRAJINAMI EÚ
(ŠTVRŤSTOROČIE SAMOSTATNEJ SOCIÁLNEJ POLITIKY)**

ISSN 1337-5598 (elektronická verzia)

Edícia WORKING PAPERS prináša priebežné, čiastkové výsledky výskumných prác pracovníkov alebo tímov EÚ SAV riešených v rámci výskumných projektov, ktoré môžu byť obsahom aj ďalších publikácií.

AUTOR

Ing. Ján Košta, CSc., Ekonomický ústav SAV

RECENZENTI

doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc., Ekonomický ústav SAV

doc. Ing. Peter Sika, PhD., Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave

Práca je súčasťou projektu VEGA č. 2/0182/17 „Kontradikcie vo vývoji zamestnanosti na pozadí očakávaných demografických a štruktúrnych zmien v SR“.

ABSTRAKT

Porovnanie vývoja sociálnej sféry na Slovensku s vybranými krajinami EÚ (štvrtstoročie samostatnej sociálnej politiky)

Štúdia je venovaná vývoju sociálnej sféry na Slovensku za obdobie štvrtstoročia samostatnosti Slovenskej republiky a jej porovnania s vybranými krajinami EÚ, predovšetkým s krajinami skupiny V4. Cieľom analýzy bolo zhodnotiť výsledky, ktoré sa dosiahli, a ktoré sú zároveň štartovacou čiarou pre ďalšie obdobie rozvoja sociálnej sféry na Slovensku. Štúdia obsahuje osem kapitol, z ktorých len jedna (úvodná) je venovaná čisto internému pohľadu na doterajší vývoj (východiská a súvislosti ekonomického a sociálneho vývoja na Slovensku). Ďalších sedem kapitol je venovaných medzinárodnému porovnaniu Slovenska s vybranými krajinami EÚ, využívajúc predovšetkým indikátory poskytované Eurostatom, ale aj inými medzinárodnými inštitúciami, ktoré po analýze môžu slúžiť ako východisko pre zmenu jednotlivých sociálnych politík. V štúdiu je zdôraznená myšlienka, že za financovanie a rozvoj sociálnej sféry je zodpovedná každá členská krajina EÚ zvlášť.

KLÚČOVÉ SLOVÁ: sociálna politika, zamestnanosť, nezamestnanosť, minimálna mzda, výdavky na sociálnu ochranu, chudoba, príjmy a výdavky domácností, dôchodky, kvalita života

ABSTRACT

The comparison of social sphere development in Slovakia with selected EU countries (quarter-century of independent social policy)

The study deals with the development of the social sphere in Slovakia during quarter-century of the independence of the Slovak Republic and with its comparison with the selected EU countries and first of all with the countries of the Visegrad group. The aim of the analysis is the evaluation of the results that were achieved and that are simultaneously the starting point for the next phase of the development of the social sphere in Slovakia. The study contains eight chapters, from which only one (introductory) devotes itself to internal view on the present development in Slovakia (Bases and context of economic and social developments in Slovakia). The next seven chapters deal with international comparisons of Slovakia with selected EU countries utilizing above all the indicators provided by Eurostat but also by other international institutions that after the analysis can serve as a basis for the changes of particular social policies. In the study is stressed the idea that for the financing and the development of social sphere is responsible primarily each EU member state independently.

KEYWORDS: social policy, employment, unemployment, minimum wage, social protection expenditures, poverty, income and consumption of households, pensions, quality of life

JEL CLASSIFICATION: E21, E24, H55, I30, J31, J60

Za obsah a jazykovú úroveň zodpovedá autor.

Technické spracovanie: Mária Lacková

Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava, www.ekonom.sav.sk

KONTAKT: jan.kosta@savba.sk

© Ekonomický ústav SAV, Bratislava 2018

O B S A H

ÚVOD	4
1. HLAVNÉ VÝCHODISKÁ A SÚVISLOSTI EKONOMICKÉHO A SOCIÁLNEHO VÝVOJA NA SLOVENSKU	6
2. VÝVOJ NA TRHU PRÁCE S AKCENTOM NA (E)MIGRÁCIU ZA PRÁCOU.....	12
3. VÝVOJ MIEZD – ZÁKLAD ŽIVOTNEJ ÚROVNE.....	20
4. ZMENY V ŠTRUKTÚRE PRÍJMOV A VÝDAVKOV DOMÁCNOSTÍ A ZADLŽENOSTI DOMÁCNOSTÍ.....	24
5. VÝDAVKY NA SOCIÁLNU OCHRANU – ZÁKLAD PRE KONVERGENCIU V SOCIÁLNEJ OBLASTI.....	33
6. CHUDOBA, SOCIÁLNE VYLÚČENIE – STARONOVÝ FENOMÉN	36
7. DÔSTOJNÝ ŽIVOT STARŠÍCH LUDÍ – REALITA ČI UTÓPIA?.....	42
8. VYBRANÉ POHLEDY NA KVALITU ŽIVOTA	45
ZÁVER.....	48
LITERATÚRA.....	50

Úvod

Vyhodnotiť stručne vývoj a dosiahnuté výsledky sociálnej sféry za štvrtstoročie samostatnosti Slovenskej republiky, to znamená selektovať v prevažnej miere hlavné makroekonomické indikátory, ktoré dokážu synteticky zachytiť zmeny v kvantite i v kvalite podstatných stránok sociálneho rozvoja spoločnosti. Potrebné sú však aj mikroekonomické indikátory, na základe ktorých je vývoj hodnotený z pohľadu domácností či jednotlivca. Obmedzenosť priestoru pre analýzu ex post vyžaduje koncentrovanie sa viac na prierezové charakteristiky procesov a ich syntetické výsledky, menej na odvetvové charakteristiky (napr. výkony v zdravotníctve a pod.). Z metodického hľadiska ide o analýzu za dlhé obdobie (1993 – 2017), počas ktorého sa postupne doplňovalo a spresňovalo sledovanie jednotlivých stránok sociálneho rozvoja spoločnosti prostredníctvom celého radu nových indikátorov. V štúdiu vedome vynechávame viaceré prístupy k definovaniu sociálnej sféry, sociálnej politiky v širšom a užšom zmysle, sociálneho modelu Európskej únie a pod., a to z dvoch dôvodov. Prvým, určujúcim, je obmedzenosť priestoru, druhým je dostatok aj domácej (neanglickej) literatúry (napr. Potůček a kol., 2005; Gerbery a kol., 2011, Beblavý, 2012).

Úvodná kapitola, ktorej cieľom bolo poukázať na širšie spoločenské súvislosti, ktoré určovali smer vývoja sociálnej oblasti, je venovaná výlučne Slovensku. Podobná úvodná analýza aj za ostatné krajiny skupiny V4 by vyžadovala kreovanie medzinárodného výskumného tímu. Zvýšenú pozornosť sme venovali vývoju zamestnanosti a nezamestnanosti, ktorých vývoj je určujúci pre celú modernizáciu sociálneho modelu EÚ. Z rastu zamestnanosti vychádzala aj tzv. lisabonská sociálna agenda prijatá v Lisabone v roku 2000. Modernizácia sociálnej ochrany, ktorá je ťažiskom našej analýzy, je založená na princípe – nech sa oplatí pracovať (Schmögnerová, 2004).

Hodnotiť ciele rozvoja spoločnosti, potreby ľudí a úroveň ich uspokojovania – to vyžaduje aj určitú homogenitu všetkých indikátorov, čo absentovalo vo viacerých aspektoch rozvoja spoločnosti za celé analyzované obdobie. Významným medzníkom bolo prijatie Slovenskej republiky do OECD v decembri roku 2000 a vstup krajiny do Európskej únie v máji roku 2004. Od týchto rokov je k dispozícii jednotná štruktúra medzinárodne porovnateľných hlavných indikátorov o sociálno-ekonomickom vývoji na Slovensku a v nových členských krajinách EÚ, ktoré sa postupne doplňali. Preto sa nasledujúca komparatívna analýza opiera o štatistické zdroje a indikátory Eurostatu (aj keď v nich stále existujú biele miesta), ale sa nimi nevyčerpáva. Do jednotlivých tematických okruhov sme pri porovnávaní Slovenska kvôli prehľadu nezahrňali všetky krajiny EÚ. Sústredili sme sa predovšetkým na okolité krajiny, t. j. na krajiny Visegrádskej skupiny (V4) a Rakúsko a ad hoc sme vybrali ďalšie krajiny EÚ, v ktorých došlo k významnejším zmenám vo vývoji parametrov sociálneho vývoja v analyzovanej oblasti. Väčšinou sme do porovnávaní zahrnuli tiež ďalšie nové členské krajiny EÚ, aby sa

lepšie ukotvilo miesto a výsledky Slovenska či už pozitívne alebo negatívne. Do analýzy sme museli vnieť aj ďalšie, čisto interné pohľady – napríklad diskrepancie v regionálnom vývoji na Slovensku, extrémny rast zadlžovania sa domácností v posledných rokoch, vývoj dôchodkov a pod. Ako príklady nových databáz, ktoré sme využili, treba uviesť Výberové zisťovania pracovných síl (na základe metodiky ILO – Medzinárodnej organizácie práce) zamerané na sledovanie zmien na trhu práce a zisťovanie Eurostatu SILC o príjmoch a životných podmienkach obyvateľstva, čo umožnilo od roku 2004 kvantifikovať chudobu, materiálnu depriáciu a ďalšie podstatné sociálne javy v živote obyvateľstva. Pre úplné hodnotenie i medzinárodné porovnania však chýbali mnohé potrebné dáta v časových radoch o vývoji v 90. rokoch minulého storočia, teda v prvej dekáde samostatnosti Slovenskej republiky, napríklad údaje o kvalite života. Okrem toho v priebehu analyzovaného obdobia pribudli nové indikátory aj z celosvetových pozorovaní, napríklad PISA (Programme for International Student Assessment) OECD, hodnotenie indikátorov konkurencieschopnosti ekonomiky (v nich parciálne hodnotenia niektorých sociálnych aspektov národných ekonomík), hodnotenie kvality ľudského rozvoja OSN a pod., ktoré umožňujú analyzovať stále detailnejšie jednotlivé stránky sociálno-ekonomického vývoja krajín a ich porovnávanie. Na tento významný moment upozorňujeme, avšak pre obmedzenosť priestoru je štúdiá výberom hlavných oblastí a vývoja ich indikátorov.

Taktiež je potrebné úvodom pripomenúť, že sociálna politika je v EÚ v kompetencii národných štátov na rozdiel od jednotných politík (kde patria obchodná politika, politika jednotného trhu a menová politika – pre krajiny eurozóny) a spoločných politík (napríklad poľnohospodárska politika, ktorá je vysoko dotovaná z prostriedkov EÚ). Medzi národné politiky patrí napríklad aj školská politika, kultúrna politika, spotrebiteľská politika, ale aj zamestnanecká politika.¹ Znamená to, že sociálnu sféru (zdravotníctvo, dôchodky, podporu nezamestnaných a pod.) si financuje každý národný štát EÚ z vlastných zdrojov. Regulácia sociálnej sféry je v EÚ všeobecná a opiera sa o princípy Sociálnej charty (1961) a Charty základných práv Európskej únie (2000),² ktorá vstúpila do platnosti spolu s lisabonskou zmluvou 1. januára 2008.

¹ Určitým špecifickým nástrojom z tohto hľadiska je Európsky sociálny fond (European Social Fund), ktorý sa účelovo využíva predovšetkým na zvyšovanie ľudského kapitálu (nie priamo na tvorbu pracovných miest), na získavanie nových zručností a na pomoc ľuďom zo sociálne znevýhodnených skupín pri hľadaní zamestnania.

² Výnimku z uplatňovania Charty sociálnych práv Európskej únie si vyhradili iba tri krajiny, a to Veľká Británia, Česká republika a Poľsko.

1. HLAVNÉ VÝCHODISKÁ A SÚVISLOSTI EKONOMICKÉHO A SOCIÁLNEHO VÝVOJA NA SLOVENSKU

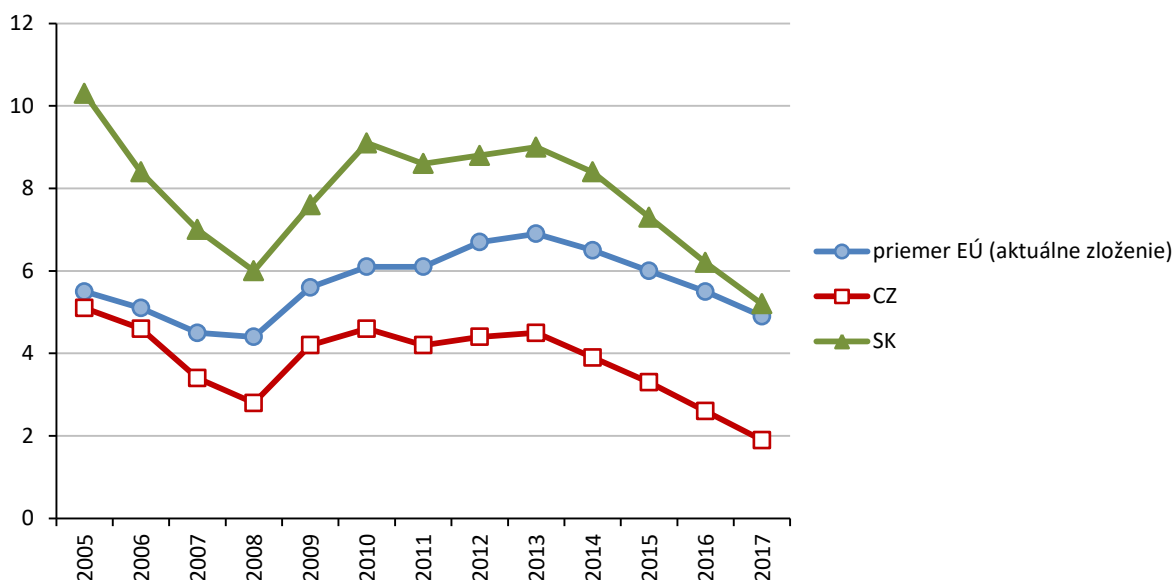
Pri hodnotení dlhšieho časového obdobia spoločenského vývinu by mali vystúpiť do popredia tie aspekty ekonomických a sociálnych procesov, ktoré mali bezprostredný vplyv na uspokojovanie potrieb ľudí; ekonomika a sociálny rozvoj sú tu pre ľudí, nie naopak. Za štvrtstoročie prešla slovenská spoločnosť zložitým vývojom, počas ktorého sa menili ciele nielen vlády a politických strán, ale v demokratických podmienkach predovšetkým ciele ich voličov, ktorí vo voľbách delegovali na svojich zástupcov rozhodnutia o ďalšom sociálno-ekonomickom rozvoji.

Slovenská spoločnosť sa za štvrtstoročie z podstatnej časti obmenila *demografickými faktormi*. V období 1993 – 2017 sa na Slovensku narodilo 1 736 tis. živonarodených detí (27,0 % z počtu obyvateľov 5 314 155 ku koncu roka 1992) a zomrelo 1 314 tis. ľudí (analogicky 24,7 %), to znamená, že došlo k prirodzenej obmene viac ako štvrtiny obyvateľstva. To malo za následok prirodzený posun v hodnotách a cieľoch celej spoločnosti, hoci je slovenská spoločnosť ako celok hodnotená sociológmi stále ako spoločnosť značne konzervatívna. Pozitívne treba v súvislosti s demografickým vývojom hodnotiť rast strednej dĺžky života pri narodení tak mužov (z 67,57 rokov v roku 1992 na 73,75 rokov v roku 2017), ako aj žien (analogicky zo 76,28 rokov na 80,34 rokov). Príčin tohto vývoja je viacero; zmeny v štruktúre výživy obyvateľstva, obmedzenie ťažkých a zdraviu škodlivých chemických výrobní, útlm banenského priemyslu, zníženie podielu práce v noci, vyššia ochrana životného prostredia atď. Nešlo však len o pozitívne procesy. Vzrástol počet priznaných invalidných dôchodkov, ktoré súvisia s orientáciou na výroby s vysokou intenzitou práce v spracovateľskom priemysle (v automobilovom a elektrotechnickom priemysle – napr. rast chorôb pohybového aparátu a pod.). Zrušili sa podnikové i centrálné odborárske zotavovne, ktoré prešli privatizáciou a rekreačné služby sa začali poskytovať za tržové ceny, ktoré sa stali nedostupnými pre určité sociálne vrstvy spoločnosti, dokonca aj pre veľkú časť pracujúcich. Pokles zamestnanosti vo veľkých podnikoch a ich likvidácia spôsobili zrušenie podnikových jaslí a škôlok. Vykryštalizovala sa sociálna skupina „pracujúcich chudobných“. Popri rekreačnej starostlivosti sa znížila aj liečebná starostlivosť, čoho svedectvom sú prázdne liečebné domy vo viacerých pôvodne štátnych kúpeľoch; varovným príkladom toho je opustený pavilón respiračných chorôb Helios na Štrbskom plese. Celkové starnutie obyvateľstva treba hodnotiť z dvoch aspektov. Na jednej strane je starnutie spôsobené vyššou pravdepodobnosťou dlhšieho života, na strane druhej podstatným poklesom pôrodnosti oproti vývoju do roku 1989. Veková štruktúra obyvateľstva a jeho starnutie vyvolávajú adaptačné procesy vo viacerých oblastiach sociálnej sféry, napríklad nutnosť vyšších nákladov na zdravotníctvo, na opateru starých ľudí a pod. Pokles pôrodnosti spôsobil zrušenie nielen podnikových, ale aj verejných jaslí a škôlok, ktoré po roku

2012, kedy došlo k miernemu zlepšeniu pôrodnosti, chýbajú. Nedostatok jasí a škôlok bol vyvolaný aj z dôvodu migračných pohybov obyvateľstva, hlavne mladých ľudí, ktorí si zakladajú rodiny a majú deti v lokalitách s novou výstavbou tak väčších celkov obytných domov, ako aj nových štvrtí rodinných domov (tento problém sa pociťuje hlavne vo väčších mestách a ich bezprostrednom okolí). Demografické procesy majú popri iných faktoroch nateraz jednoznačný vplyv aj na vývoj miery nezamestnanosti, a to na jej pokles. V odborných kruhoch v posledných dvoch – troch rokoch začína dominovať neoprávnené názor, že na trhu práce došlo k obratu z prebytku na nedostatok pracovných síl. Vláda otvára národný trh práce pre pracovné sily z tretích krajín EÚ v podmienkach, keď miera nezamestnanosti na Slovensku ešte nikdy v histórii nedosiahla podpriemernú úroveň priemeru krajín EÚ³ (graf 1) a navyše má Slovensko stále jednu z najvyšších mier dlhodobej nezamestnanosti. Slovensko má rezervy v domácich pracovných silách, a to zvyšovaním miery zamestnanosti a školeniami potenciálnych pracovných síl z radov sociálne vylúčených (hlavne rómskych) komunit s vysokým počtom obyvateľov v produktívnom veku, ktoré sú buď nezamestnané, alebo sú mimo trhu práce. Okrem toho, že vláda vytvára podmienky na dovoz pracovných síl z tretích krajín (Ukrajina, Srbsko a pod.), silnejú tlaky (vrátane orgánov Európskej únie) na uvoľnenie prílevu imigrantov v terajšej imigračnej vlně z prostredia mimo Európskej únie, čo zo strednodobého hľadiska sťažuje zvyšovanie miery zamestnanosti z vlastných zdrojov.

G r a f 1

Porovnanie mier nezamestnanosti Slovenka, Českej republiky a priemeru EÚ

Poznámka: Eurostat publikuje dáta o priemernej miere nezamestnanosti v EÚ od roku 2005. Graf obsahuje údaje o mierach nezamestnanosti vypočítané z celkového počtu obyvateľstva (nie z ekonomicky aktívnej populácie; mieru nezamestnanosti z aktívnej populácie obsahuje graf 4).

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

³ A to tak v mierach nezamestnanosti vypočítaných z celkového počtu obyvateľstva alebo iba z ekonomicky aktívneho obyvateľstva.

Treba podčiarknuť dva rozhodujúce faktory, ktoré mali v deväťdesiatych rokoch minulého storočia podstatný vplyv na sociálny rozvoj spoločnosti (aj keď sme sa ich niektorých prejavov už dotkli v súvislosti s demografickým vývojom). Prvým bola *privatizácia národného majetku*. Lukratívne privatizácie pre domácich privatizérov prebiehali tak za vlády V. Mečiara do roku 1998, ako aj za vlády M. Dzurindu v rokoch 1998 – 2006 (napr. nemocnice a zdravotnícke zariadenia či pozemná lanovka na Hrebienok vo Vysokých Tatrách).⁴ Výsledkom privatizácie bola veľká diferenciácia spoločnosti a polarizácia moci, príjmov a pod.⁵ Vysokú diferenciáciu v spoločnosti neoslabil ani tzv. kupónová privatizácia, a ani jej druhá vlna, ktorá sa na Slovensku udiala tzv. dlhopisovou metódou (už v období existencie Slovenskej republiky), keď na každú zaregistrovanú kupónovú knižku bolo občanovi vyplatených rovnako 10 tis. slovenských korún plus úroky, čo predstavovalo cca 13 tis. slovenských korún. Druhým rozhodujúcim faktorom bolo *zavedenie internetu a rozvoj informačných a komunikačných technológií* a ich vplyv nielen na zmenu technologických procesov výroby, poskytovania služieb a foriem podnikania (napr. enormný rast e-shopov oproti „kamenným“ obchodom v posledných rokoch) vo všetkých odvetviach činnosti, ale sprostredkovane aj na sociálne procesy, na klasické hodnoty spoločnosti ako sú rodina, počet detí v rodine, miesto práce v osobnom živote človeka, miera solidarity, spôsob sebarealizácie atď. Hlavne mladí ľudia získali v porovnaní s predchádzajúcim vývojom (osobitne do roku 1989) nebyvalé možnosti, ktoré sa prejavujú vo väčšom sklone k individualizmu a po vstupe Slovenska do EÚ aj k odchodu do zahraničia nielen pracovať, ale aj študovať, čo sa v súhrne prejavilo práve v posune hodnôt mladších generácií. Podľa sociológov došlo k významným zmenám sociálnych (spoločenských) hodnôt v slovenskej spoločnosti, ktoré priamo i nepriamo indikujú potreby zmien (nielen) v sociálnej politike štátu. Avšak prvé priečky hodnotového rebríčka obsadzujú „hodnoty ako dobrá starostlivosť v chorobe, dobre zabezpečená rodina, dobré medziľudské vzťahy, nezvyšovanie cien, kvalitné zdravotníctvo, zabezpečenie dôstojnej staroby, zdravé životné prostredie, stabilné manželstvo, vysoká miera bezpečnosti občanov, zvyšovanie plátov a vysoká miera sociálnych istôt občanov“ (Bunčák – Džambazovič – Hrabovský – Sopóci, 2009, s. 76).⁶

Významným východiskovým, strednodobým, ale aj inštrumentálnym cieľom slovenskej spoločnosti bola transformácia socialistickej na trhovú ekonomiku, ktorá začala cenovou liberalizáciou od 1. januára 1990 ešte v spoločnom štáte Čechov a Slovákov. Pozitívnu črtou bol vznik domáceho živnostenského sektora, resp. sektora malých a stredných podnikov, ktorý však ako celok nedokázal vykryť straty na zamestnanosti vo veľkých podnikoch. Postupne sa znižoval význam štátneho sektora na úkor súkromného sektora. Podiel HDP vytvoreného

⁴ Iný vplyv na príjmové rozdiely v populácii mala predsa len „privatizácia – predaj štátnych podnikov zahraničným vlastníkom“.

⁵ Procesy privatizácie ovplyvňujú politiku na Slovensku až do dnešných dní (napr. kontakty privatizérov a politikov v rámci aféry „Gorila“).

⁶ Výber položiek – 60 hodnôt – vo výskume reprezentatívne pokrýval nielen európsku hodnotovú triádu (trvalý rozvoj, ľudské práva, demokracia), ale aj aktuálne spoločenské témy na Slovensku.

v súkromnom sektore vzrástol z 53 % v roku 1994 na 81 % v roku 1998. Celkový pokles HDP (odhaduje sa, že pokles v najnižšom bode predstavoval cca 22 – 23 %)⁷ a intenzívny nástup nezamestnanosti po cenovej liberalizácii, ktorý kolísal, ale gradoval začiatkom tohto tisícročia, pokračoval nasledujúcich viac ako 10 rokov, mali negatívny vplyv na všetky stránky sociálneho vývoja spoločnosti. Sociálna sféra trpela dlhodobo celkovým nedostatkom spoločenských i individuálnych zdrojov a bolo ju potrebné financovať aj na úkor deficitov štátneho rozpočtu po veľmi dlhé obdobie (po prvýkrát štátny rozpočet Slovenskej republiky na rok 2019 nie je stratový). Pre sociálny vývoj bol v prvej polovici deväťdesiatych rokov minulého storočia rozhodujúci (spolu s nezamestnanosťou) celkový pokles reálnych miezd (v dôsledku inflácie), ale aj ich výrazná diferenciacia a z toho vyplývajúce zníženie celkových príjmov u veľkej časti obyvateľstva a reštrukturalizácia príjmov a výdavkov domácností. Mnohé profesie sa v trhových podmienkach ukázali byť zastaranými ani nie tak z hľadiska svojej podstaty, teda objektívnej potreby na trhu práce, ale z hľadiska neschopnosti veľkých podnikov vydržať tlak konkurencie. To potvrdil neskorší intenzívny rozvoj automobilového priemyslu, ktorý začal rozvíjať zahraničný kapitál na Slovensku nielen z dôvodov nízkej ceny práce, ale aj v nadväznosti na bývalý spracovateľský, hlavne strojársky priemysel s množstvom kvalifikovaných pracovných síl, ktoré potrebovali len kratšie špeciálne školenia na nové technológie. Sprievodným javom bol zánik učňovského školstva, ktoré bolo napojené na veľké podniky, z ktorých väčšina zanikla z dôvodu konverzie zbrojárskej výroby, straty bývalých východných trhov a liberalizácie zahraničného obchodu Slovenskej republiky. O mnohé klasické profesie v spracovateľskom priemysle, ale aj v poľnohospodárstve, prestal byť záujem medzi mladými ľuďmi. Na druhej strane vznikli nové odvetvia činnosti a nové profesie, o ktoré bol zvýšený záujem už v príprave na povolanie. Školský systém (tak na druhom i treťom stupni vzdelávania), stále väčšinou štátny, sa v polovici deväťdesiatych rokov minulého storočia prispôbil extrémne štruktúre dopytu po vzdelaní (záujmom rodičov a žiakov a študentov) a nebol schopný spolu s podnikateľskou sférou plne reflektovať budúce potreby hlavne spracovateľského priemyslu po kvalifikovaných profesiách, nehovoriac po profesiách v poľnohospodárstve. Duálne stredoškolské vzdelávanie a príprava na povolanie sa len začína obnovovať. Vysoká nezamestnanosť a postupné otváranie sa trhov práce pre slovenských občanov (iba Rakúsko a Nemecko aplikovali až sedemročné prechodné obdobie pre zamestnávanie cudzincov z nových členských krajín EÚ a svoje národné trhy práce otvorili až v roku 2011) po vstupe Slovenska do EÚ vyvolali odchod časti pracovných síl za prácou do zahraničia, čo v najhorších rokoch (hneď po vstupe Slovenska do EÚ) pomohlo tmiť nárast nezamestnanosti. Negatívnym príkladom odchodu za prácou do zahraničia zo sociálnej oblasti bol a je postupne rastúci počet kvalifikovaných opatrovníčok starších ľudí hlavne do Rakúska a Nemecka, pričom tieto pracovné sily chýbajú na Slovensku v podmienkach rastúceho dopytu po opatrovateľských službách v dôsledku starnutia obyvateľstva, ale aj lekárov a ďalších kvalifikovaných profesií.

⁷ Presný údaj nie je možný vzhľadom na inú metodiku vykazovania v roku 1989, keď sa vykazoval národný dôchodok, nie HDP a odvetvia ekonomiky boli rozdelené na výrobné a nevýrobné odvetvia.

Nemožno opomenúť významný fenomén, ktorý sprevádzal zánik veľkých podnikov, ktoré boli základom zamestnanosti v regiónoch (okresoch) Slovenska, a to výraznú regionálnu diferenciáciu Slovenska a vznik regiónov s vysoko nadpriemernou mierou nezamestnanosti a sociálneho vylúčenia. Túto regionálnu diferenciáciu sa po prepade niektorých regiónov na severovýchode, východe a juhu územia nepodarilo zmierniť doteraz. Prijatie zákona o podpore najmenej rozvinutých okresov je úplným začiatkom dlhodobého procesu vyrovnávania regionálnych disparít v Slovenskej republike. V mnohých týchto regiónoch je pomerne značne zastúpená rómska menšina, ktorej postavenie na trhu práce sa ešte zhoršilo, a to kombináciou viacerých faktorov, napríklad otvorenou či skrytou formou diskriminácie, zaostalou úrovňou kvalifikácie a pomalým prispôbovaním sa členov tejto etnickej skupiny novým trhovým podmienkam, ktorí sa ocitli v pasci závislosti na sociálnych dávkach. Ak slovenská spoločnosť ako celok podstatne starne (napr. podľa Eurostatu v roku 2006 miera úhrnnej plodnosti na Slovensku dosiahla hodnotu len 1,25 a v roku 2007 1,34, čo boli najnižšie hodnoty zo všetkých krajín EÚ; miera úhrnnej plodnosti v roku 2016 dosiahla len o málo vyššiu hodnotu 1,48, čo je hlboko pod reprodukčnou hodnotou 2,1), tak rómska menšina napriek odhadovanej 70 %-nej nezamestnanosti Rómov (Svetová banka, 2012) demograficky prosperuje. Od roku 2004 (z pôvodne upravenej hodnoty cca 290 tis. z prvého Atlasu rómskych komunít na cca 325 tis. obyvateľov) do roku 2013 (cca 402 tis. obyvateľov podľa druhého Atlasu rómskych komunít), t. j. za deväť rokov, vzrástol počet Rómov na Slovensku cca o 24 %, čo len sťažuje možnosti ich sociálnej inklúzie. Miera úhrnnej plodnosti rómskeho obyvateľstva dosiahla v roku 2010 podľa demografov na Slovensku v strednom scenári prognózy vývoja rómskej populácie hodnotu 2,86 (Šprocha, 2014, s. 135).

Treba spomenúť aj oslabenie pozície odborov ako významného sociálneho partnera; odbory a ich slobodná činnosť je súčasťou demokracie, čo je zapísané aj v základných zmluvách o Európskych spoločenstvách, resp. Európskej únii. Na Slovensku chýba tradícia sociálneho dialógu medzi sociálnymi partnermi v trhových podmienkach tak, ako je tomu hlavne v severovýchodných štátoch Európy vrátane Nórska, ako najlepšia forma predchádzania otvorených konfliktov (štrajkov) medzi zamestnávateľmi a zamestnancami.⁸

Významnou zmenou hlavne v oblasti podnikateľského prostredia bolo zavedenie eura od 1. januára 2009, čo pomohlo stabilizovať (znižiť) úrokové miery v bankovom sektore a potlačiť infláciu a dovtedajšiu volatilitu slovenskej koruny na finančných trhoch.

Sociálny rozvoj a jeho kvalita by sa mali v prvom rade prejaviť aj v raste indexu ľudského rozvoja (Human Development Index). Tento index začala OSN sledovať v roku 1993. V roku 2017 sa Slovensko nachádzalo na 38. mieste z hodnotených krajín z celého sveta (1. Nórsko 0,953; 27. Česká republika 0,888; 33. Poľsko 0,865). Za Slovenskom sa v rebríčku

⁸ Napríklad Dánsko nemá podmienky zamestnávania kodifikované v jednom zákone (v zákone o zamestnanosti). Podstata podmienok zamestnávania i odmeňovania drvivej väčšiny zamestnancov v „modrých golieroch“, ale aj veľkej časti v „bielych golieroch“ sa každoročne dohodne v procese kolektívneho vyjednávania (collective bargaining agreements) popri štyroch všeobecných zákonoch, ktoré regulujú pracovný život (napr. Zákon o dovolenkách, Diskriminačný zákon atď.).

z krajín EÚ nachádzali iba Lotyšsko, Portugalsko, Maďarsko, Chorvátsko, Bulharsko a Rumunsko (Human Development Report, 2017).

Pre budúcnosť sociálneho rozvoja je základom vzdelanosť mladej generácie, ktorú hodnotí systém PISA OECD od roku 2000; Slovensko sa prvýkrát zapojilo do testovania žiakov v roku 2003. Zo 43 krajín v roku 2000 sa ich počet zvýšil na 72 krajín v hodnotení PISA 2015 a viac ako 80 krajín pre cyklus PISA 2018. Hodnotenie sa opakuje v trojročných cykloch, každý cyklus sa prioritne sústreďí na jednu z troch hlavných domén – čitateľská, matematická a prírodovedná gramotnosť,⁹ ale zároveň sú v každom cykle otázky zo všetkých troch druhov gramotností. V roku 2015 bola hlavnou doménou prírodovedná gramotnosť. Najlepšie výsledky dosiahol Singapur (556 bodov). Prvou krajinou z krajín EÚ bolo Estónsko (celkovo na treťom mieste s 531 bodmi). Slovensko dosiahlo len 461 bodov. Z krajín EÚ sa za Slovenskom umiestnilo len Grécko, Bulharsko, Rumunsko a Cyprus. PISA 2015 potvrdila pokračujúci trend poklesu výkonu slovenských žiakov s predchádzajúcimi cyklami hodnotenia (NÚCEM, 2017). Podľa týchto výsledkov vzdelanosť mladých ľudí na Slovensku v porovnaní s ostatnými krajinami začína zaostávať, čo je varovným signálom nielen pre potrebné reformy školstva, ale pre celý budúci sociálno-ekonomický vývoj na Slovensku.

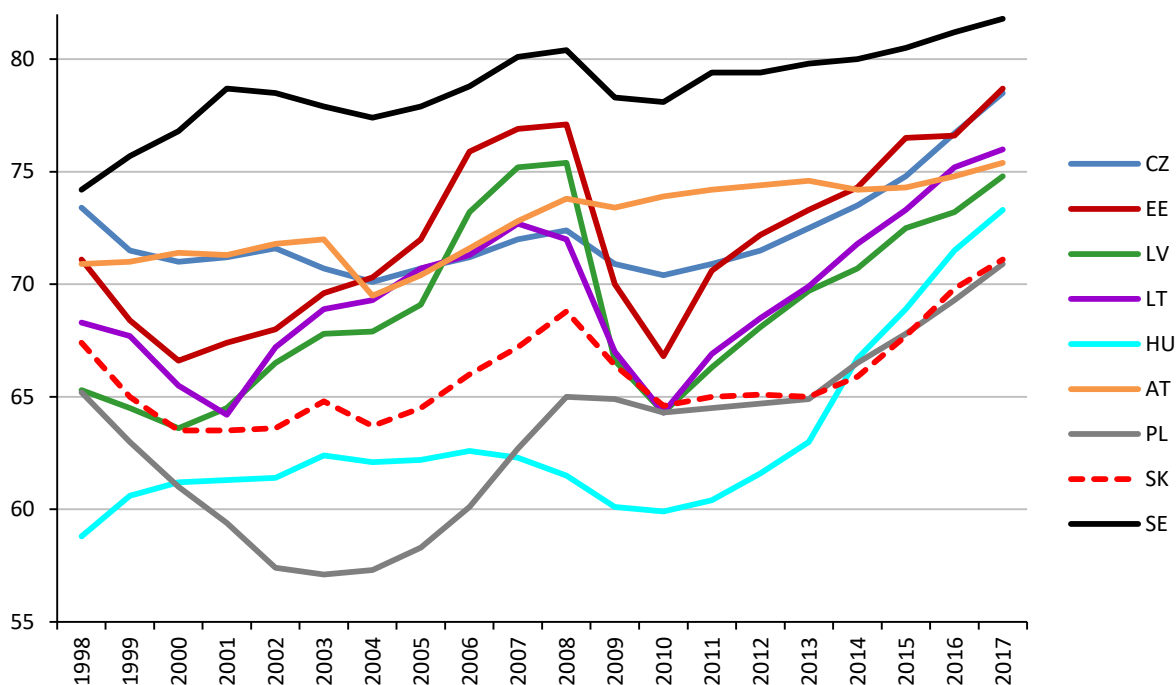
⁹ Okrem toho jestvujú aj ďalšie voliteľné alebo nové domény podľa záujmu a potrieb jednotlivých krajín, napríklad finančná gramotnosť, riešenie problémov, tímové riešenie problémov alebo globálne kompetencie.

2. VÝVOJ NA TRHU PRÁCE S AKCENTOM NA (E)MIGRÁCIU ZA PRÁCOU

Zamestnanosť je základom pre sociálny rozvoj, pre príjmy domácností, pre ich spotrebu, pre výdavky tak na tovary i služby, na kultúru atď. Preto OECD spracovalo v roku 1994 stratégiu „Jobs strategy“ (a prehodnotilo ju v roku 2006) s cieľom zvýšiť mieru zamestnanosti, ale aj kvalitu pracovných miest v členských krajinách prostredníctvom národných politík trhu práce. Vo vývoji európskeho sociálneho modelu vznikla Stratégia 2020 (pripravená Európskou komisiou) v roku 2011, ktorá vyzdvihla potrebu zvyšovať mieru zamestnanosti vo všetkých členských krajinách EÚ; cieľ zvýšiť mieru zamestnanosti figuruje ako prvý na zozname jej strategických kvantifikovaných cieľov. Ako cieľová priemerná hodnota v miere zamestnanosti, ktorá by sa mala dosiahnuť v roku 2020, bola stanovená na úrovni 75 % (vo vekovej skupine 20 až 64-ročných) s tým, že jednotlivé krajiny si majú určiť individuálny cieľ, vychádzajúci z ich osobitných podmienok. Slovensko si po analýze stanovilo cieľ dosiahnuť mieru zamestnanosti 72 %. Porovnanie vývoja mier zamestnanosti od roku 1998 (od ktorého Eurostat vykázal údaje za všetky porovnávané krajiny) obsahuje graf 2, v ktorom väčšinu predstavujú nové členské krajiny EÚ.

G r a f 2

Miera zamestnanosti vekovej skupiny 20 až 64-ročných vo vybraných krajinách EÚ (v %)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

Z grafu 2 vyplýva, že väčšina analyzovaných krajín zaznamenala prvý pokles mier zamestnanosti po roku 1998 (s výnimkou Švédska, Rakúska a Maďarska), keď k obratu došlo až v roku 2001 a prakticky všetky uvádzané krajiny vykázali pokles mier zamestnanosti v dôsledku ekonomickej a finančnej krízy po roku 2007 s výnimkou Rakúska. Česká republika (78,5 %) spolu s Estónskom (78,7 %) dosiahli v roku 2017 najvyššie hodnoty mier zamestnanosti v tomto roku spomedzi nových členských krajín EÚ, čím prekročili priemernú úroveň EÚ (75 %) stanovenú Európskou komisiou. Slovensko do roku 2017 (71,1 %) po poklese v roku 2010 (na úroveň až 64,6 %) je v miere zamestnanosti na úrovni Poľska (70,9 %) a má stále rezervy v raste tohto indikátora, ktorý ani v cieľovom roku 2020 nedosiahne priemernú úroveň EÚ.

Švédsko (81,8 %) je do porovnania v grafe 2 vybrané zámerne ako krajina s najvyššou mierou zamestnanosti v EÚ (ďalej nasleduje Nemecko – 79,2 % a na treťom mieste v poradí je už spomenuté Estónsko). Príkladom, že členské krajiny majú stále rezervy v raste mier zamestnanosti, sú dve krajiny Európskeho hospodárskeho priestoru (European Economic Area), a to Island, kde miera zamestnanosti dosiahla v roku 2017 87,6 % a Švajčiarsko s 82,1 %-nou mierou zamestnanosti.

Indikátor „miera zamestnanosti“ nerozlišuje počet odpracovaných hodín v týždni. Pomocným indikátorom pre mieru zamestnanosti je podiel skrátených pracovných úväzkov. Najvyšší podiel skrátených pracovných úväzkov z celového počtu pracovných kontraktov (pracovných miest) v roku 2017 malo Holandsko (až 46,6 %), nasledované Rakúskom (28,2 %), Nemeckom (26,9 %) a Belgickom (24,2 %). Na najnižších priečkach je Bulharsko (2,1 %), Maďarsko (4,3 %), Slovensko (5,7 %), Česká republika (6,0 %) i Poľsko (6,3 %). Je zrejmé, že nízky podiel pracovných miest na skrátený pracovný úväzok má viacero faktorov. Je dôsledkom nielen ponuky tohto typu pracovných miest zo strany zamestnávateľov, ale aj dopytom zo strany pracovných síl v podmienkach celkovo nízkych miezd, kde v prípade zamestnania sa na týchto pracovných miestach by mzda len v malej miere bola vyššia ako fixné náklady spojené so zamestnaním na strane pracovníka (náklady s dochádzkou do zamestnania, náklady na opateru detí a pod.). Vysoký podiel pracovných kontraktov na skrátený pracovný úväzok v podstate koreluje s vývojom podielu pracovných kontraktov (na pracovných miestach) uzatvorených na určitý čas.

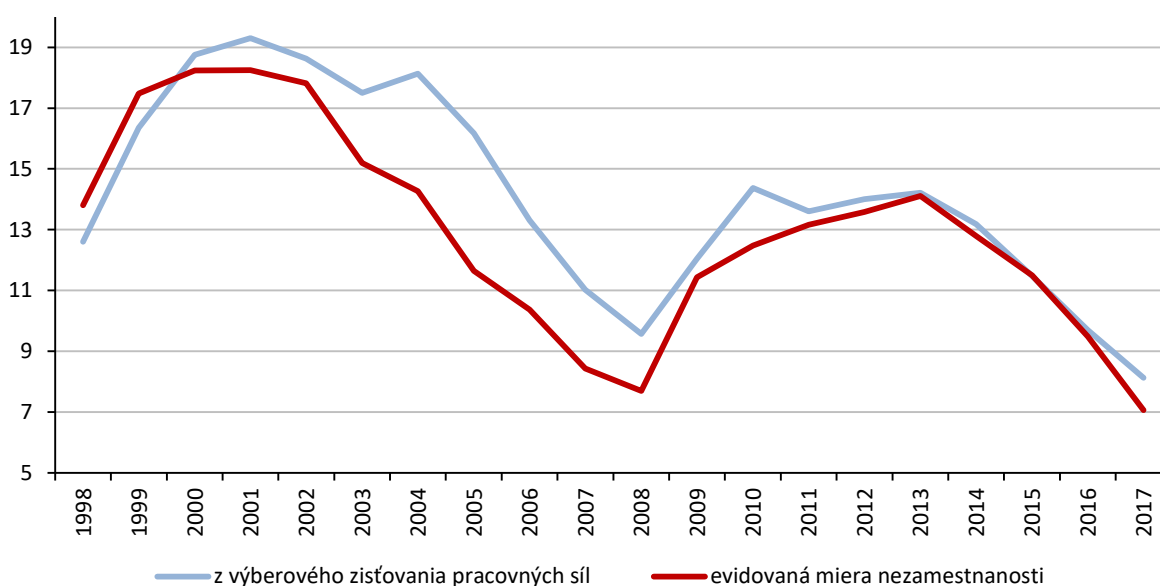
U pracovných kontraktov na určitý čas je celkovo nižšia úroveň sociálnych výhod pre pracovníka (napr. v prípade prepustenia)¹⁰ i vyššia úroveň rizika, že po skončení pracovného kontraktu bude nasledovať obdobie nezamestnanosti preto, že zamestnanec si na trhu práce nemusí nájsť v krátkom čase po jeho skončení nové pracovné miesto. V roku 2017 najvyšší podiel pracovných kontraktov (v priemere ročne) na dobu určitú vykazovalo Slovinsko (63,5 %),

¹⁰ Z hľadiska sociálnych výhod pre zamestnancov pracujúcich na základe dohôd o prácach vykonávaných mimo pracovného pomeru sa na Slovensku udiala podstatná zmena v Zákonníku práce od 1. januára 2013, keď zamestnávateľ už musí prispievať zamestnancovi (v prípade, že dohoda trvá dlhšie ako jeden kalendárny mesiac) na sociálne poistenie, dôchodkové poistenie i poistenie v nezamestnanosti, čím sa zlepšila sociálna situácia tzv. prekariátu, t. j. zamestnancov s neistým postavením na trhu práce.

nasledované Portugalskom (63,2 %), Poľskom (60,9 %), Nemeckom (51,3 %), Francúzskom (56,6 %), Talianskom (54,6 %) atď. Je pozoruhodné, že Dánsko, ako vzorová krajina konceptu „flexicurity“, ktorý je založený na princípe vysokej flexibility trhu práce (možnosti rýchleho prepustenia i prijatia zamestnancov) podporovaný vysokými výdavkami na aktívne politiky trhu práce (na tvorbu nových pracovných miest, na rekvalifikáciu, na pracovné miesta pre zdravotne postihnuté osoby atď.) vykázalo v roku 2017 „len“ 37,2 % pracovných miest na určitý čas. Od roku 2006 do roku 2015 malo túto mieru na úrovni cca 22 %, t. j. približne na úrovni Slovenska v roku 2016 (23,4 %) i v roku 2017 (21,0 %). Z krajín skupiny V4 vysoko najvyššiu mieru pracovných kontraktov (pracovných miest) na určitý čas malo už spomenuté Poľsko v roku 2017, ktoré vysoko predstihuje v tomto indikátore ostatné krajiny, a to aj Českú republiku (28,7 %) i Maďarsko (17,1 %).

Rubom miery zamestnanosti je spravidla miera nezamestnanosti; v čase konjunktúry sa miera nezamestnanosti prelieva do rastu miery zamestnanosti. Na Slovensku sa intenzívny prepád zamestnanosti do nezamestnanosti udial hneď v prvom roku po cenovej liberalizácii. Ku koncu roka 1991 bolo na Slovensku evidovaných cca 301 tis. nezamestnaných. Miera nezamestnanosti dosiahla cca 11 %. V nasledujúcich rokoch nezamestnanosť ďalej rástla, ale miernejším tempom, v roku 1995 dosiahla 13,1 %, v roku 1996 11,7 % a v roku 1997 11,9 % (podľa Výberových zisťovaní pracovných síl). Snahy vlád o znižovanie nezamestnanosti zasiahla aj systém evidovania nezamestnaných a vykazovania nezamestnanosti. Od roku 1998 sa preto väčšia pozornosť začala venovať vývoju tak evidovanej miere nezamestnanosti, ako aj miere nezamestnanosti z Výberových zisťovaní pracovných síl. Vývoj oboch mier nezamestnanosti zachytáva graf 3.

G r a f 3
Vývoj mier nezamestnanosti na Slovensku (v %)

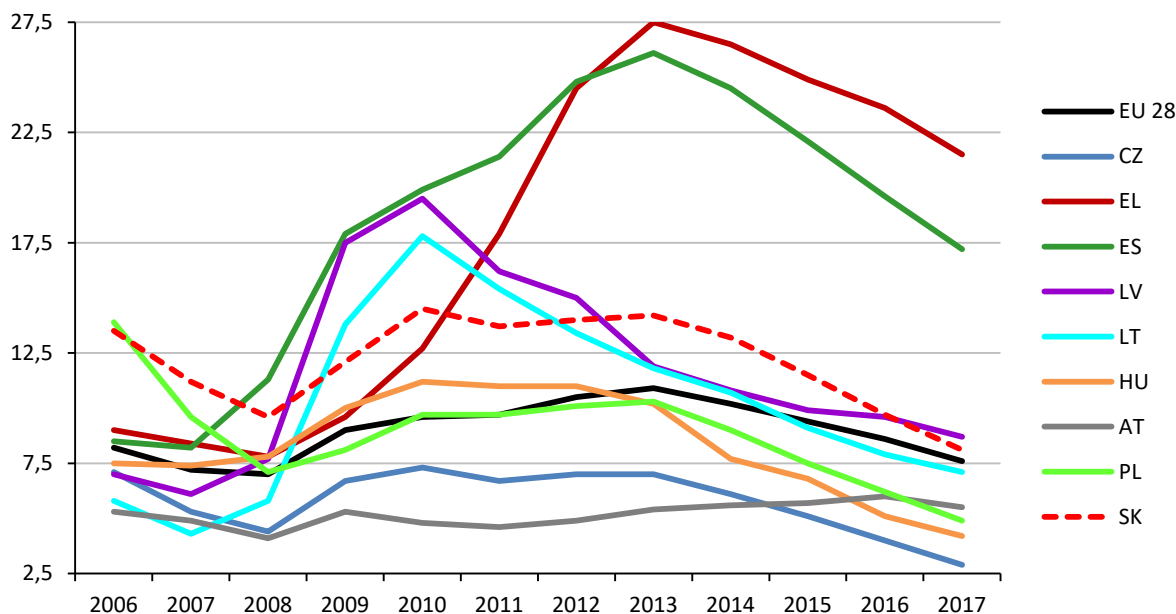
Prameň: ŠÚ SR.

Z grafu 3 vyplýva, že od roku 1998 miera nezamestnanosti ďalej rástla, dosiahnuť maximum v roku 2001 na hodnote 19,3 %. Ekonomická a finančná kríza v roku 2008 citeľne ovplyvnila rast miery nezamestnanosti, keď po stabilnom poklese znova vzrástla cca o 5 p. b. na druhý vrchol v roku 2013. Potom nezamestnanosť klesala na svoje historické minimum v roku 2017 a pokles nezamestnanosti prebiehal podľa mesačných údajov aj ďalej v roku 2018.¹¹

V porovnaní s ostatnými krajinami EÚ po dlhé obdobie dosahovala miera nezamestnanosti na Slovensku nadpriemerné hodnoty. Podľa údajov v grafe 4 bola miera nezamestnanosti v roku 2006 na Slovensku (13,5 %) druhá najvyššia spomedzi všetkých krajín EÚ; vyššia bola len v Poľsku (13,9 %). V roku 2007 predbehlo Slovensko Poľsko, a teda miera nezamestnanosti bola najvyššia na Slovensku (11,2 % – jediná krajina s dvojcifernou hodnotou). Od roku 2008 sa postavenie Slovenska v rebríčku krajín zlepšilo, keď viaceré krajiny EÚ nezvládli ekonomickú a finančnú krízu z pohľadu nezamestnanosti. Slovensko však do roku 2017 bolo v miere nezamestnanosti stále nad priemerom EÚ, čo je taktiež zrejmé z grafu 4. V roku 2017 bolo Slovensko v poradí krajín EÚ v miere nezamestnanosti deviate od konca (najhoršie bolo Grécko a Španielsko). Z krajín skupiny V4 Česká republika má zo všetkých krajín EÚ vôbec najnižšiu mieru nezamestnanosti (2,9 %); Maďarsko (4,2 %) a Poľsko (4,9 %). Dokonca aj Bulharsko a Rumunsko má dlhodobo nižšiu mieru nezamestnanosti ako Slovensko.

G r a f 4

Vývoj mier nezamestnanosti vo vybraných krajinách EÚ (v %)

Poznámka: Miera nezamestnanosti vypočítaná z aktívnej populácie.

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

¹¹ V čase písania štúdie oficiálne údaje za celý rok 2018 ešte neboli k dispozícii.

Okrem celkovej vysokej miery nezamestnanosti bola po dlhé obdobie extrémne vysoká aj miera dlhodobej nezamestnanosti (nezamestnanosť jednotlivca dlhšia ako 12 mesiacov). V roku 2001 (kedy kulminovala aj miera nezamestnanosti) dosiahla miera dlhodobej nezamestnanosti na Slovensku hodnotu 11,3 % (vyššiu malo v tom istom roku z krajín EÚ len Poľsko – 12,6 %), ale od roku 2002 do roku 2011 malo Slovensko najvyššiu dlhodobú nezamestnanosť zo všetkých krajín EÚ. Až v roku 2012 bolo Slovensko vystriedané Gréckom, Španielskom a Chorvátskom. V roku 2017, keď priemer EÚ dlhodobej miery nezamestnanosti dosiahol 3,4 %, bolo Slovensko štvrté od konca medzi krajinami EÚ s mierou dlhodobej nezamestnanosti 5,1 %.

Slovensko je špecifické aj tým, že má vysokú mieru dlhodobej nezamestnanosti nielen nad 2 roky, ale aj nad 4 roky. Správa Human Development Report v roku 2002 označila vysokú nezamestnanosť za hlavný problém Slovenska. Strata zamestnania a dlhodobé zotrvávanie mimo pracovného trhu znamená pokles životnej úrovne nezamestnaného a jeho rodiny, ekonomickú neistotu s ohľadom na budúcnosť, predstavuje tiež stratu a narušenie vzťahov rodinných a spoločenských. Pri hodnotení dopadov nezamestnanosti na psychiku človeka sa vychádza z dlhodobého formovaného poznania, že platená práca nie je iba dôležitým zdrojom finančného zabezpečenia, ale uspokojuje aj mnoho ďalších potrieb, ako je primerané sebavedomie, sebaúcta, tvorivosť a sociálne uznanie (Pauhofová a kol., 2016, s. 82).

Miera nezamestnanosti na Slovensku mala od začiatku transformácie výrazné geografické parametre. Rozdiel v mierach nezamestnanosti medzi okresom s najvyššou a najnižšou mierou v roku 2001 predstavoval 31,66 p. b. (okres Rimavská Sobota 35,45 % a Bratislava II – 3,79 %) a v roku 2017 16,5 p. b. (okres Rimavská Sobota – 18,48 % a okres Trnava 1,98 %). Okresy ako Rimavská Sobota, Rožňava, Kežmarok, Revúca, Veľký Krtíš, Sobrance i ďalšie sú v jednotlivých rokoch na popredných miestach v miere nezamestnanosti a považujú sa za „problémové“ okresy, odkiaľ hlavne mladí ľudia odchádzajú za prácou, ale aj trvalo emigrujú. Koncom roka 2015 bol prijatý zákon o podpore najmenej rozvinutých okresov, v ktorom základné kritérium pre zaradenie medzi najmenej rozvinuté okresy predstavuje miera evidovanej nezamestnanosti v Slovenskej republike v stanovenom období.¹² Počet týchto okresov od uvedenia tohto zákona do platnosti stúpa (v októbri 2018 bolo takýchto okresov až 20), aj keď sa celková miera zamestnanosti za Slovensko znižuje.

Členstvo v EÚ pomohlo Slovensku v súvislosti s nezamestnanosťou dvoma smermi. Prvým bolo čerpanie štrukturálnych fondov a osobitne Európskeho sociálneho fondu, ktorý smeroval z veľkej časti na rekvalifikácie nezamestnaných. Druhým smerom bol voľný pohyb pracovných síl, keď väčšina „starých“ členských krajín EÚ hneď po rozšírení EÚ v roku 2004 nezačala uplatňovať prechodné obdobia na voľný pohyb pracovných síl. Emigrácia za prácou na trh EÚ pomohla znižovať mieru „vnútornej“ nezamestnanosti Slovenska. Zamestnanosť v zahraničí do jedného roka je v štatistike považovaná za zamestnanosť internú, preto emigrácia

¹² Zákon č. 336/2015 Z. z. o podpore najmenej rozvinutých okresov a o zmene a doplnení niektorých zákonov s účinnosťou od 15. 12. 2015. Miera nezamestnanosti v takomto okrese musí byť vyššia ako 1,5-násobok priemernej miery nezamestnanosti v deviatich kalendárnych štvrtrokoch z predchádzajúcich dvanástich štvrtrokov.

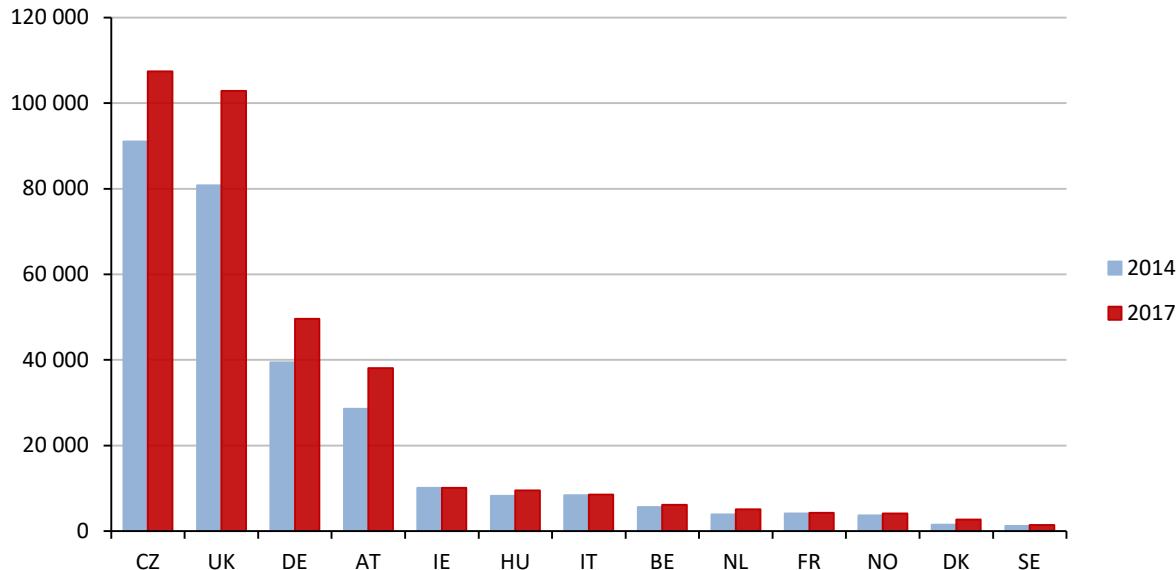
za prácou zlepšovala celkovú situáciu na trhu práce. Už v roku 2004 dosiahla zamestnanosť v zahraničí 103,6 tis. osôb. Najvyšší počet sa zaznamenal v roku 2007 (v priemere až 173,8 tis., čo predstavovalo cca 7,6 % z celkového počtu zamestnaných v Slovenskej republike). Svetová ekonomická a finančná kríza v roku 2008 mala negatívny vplyv na pracovné miesta v mnohých cieľových krajinách EÚ pre slovenských migrantov za prácou (napr. Írsko a Veľká Británia). V nasledujúcich rokoch sa preto znížila zamestnanosť v zahraničí na cca 115 tis. (do roku 2011), aby potom znova vzrástla na 149,3 tis. v roku 2017.

Negatívnym dôsledkom dlhodobého znižovania zamestnanosti a problémov spojených s nezamestnanosťou na domácom trhu práce je odchod vysokého počtu kvalifikovaných pracovných síl zo Slovenska do zahraničia (brain drain), ktorý ani nie je možné podchytiť v štatistike (Výberové zisťovanie pracovných síl vykazuje iba zamestnanosť do jedného roka). Došlo k dlhodobej ekonomickej emigrácii¹³ vysokého počtu ľudí do vyspelých západných krajín EÚ, ktorí sú ako cudzinci evidovaní a registrovaní v jednotlivých krajinách.

Počet občanov Slovenska s trvalým pobytom vo vybraných krajinách EÚ a Nórska (kde bol podľa Eurostatu k 1. januáru 2017 vyšší počet slovenských občanov ako v Dánsku a vo Švédsku spolu), ktoré je súčasťou Európskeho hospodárskeho priestoru (European Economic Area) s počtom ľudí viac ako jeden tisíc zachytáva graf 5.¹⁴

G r a f 5

Občania Slovenska trvalo žijúci v zahraničí (k 1. januáru 2014 a 2017)

Poznámka: Štatistika Eurostatu sa o cudzincoch žijúcich v zahraničí v rámci EÚ neustále zlepšuje. Za rok 2017 Eurostat nevykázal údaje iba za tri krajiny, a to za Maltu, Cyprus a Španielsko. Ide o krajiny, o ktorých možno predpokladať, že v nich nie je vysoký počet občanov Slovenska.

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

¹³ To, či sa táto dlhodobá emigrácia stane aj trvalou, potvrdí len čas.

¹⁴ Údaje o občanoch Slovenska žijúcich v zahraničí nemožno zamieňať s údajmi o krátkodobej práci (do jedného roka) podľa Výberových zisťovaní pracovných síl. Jednoznačne nie je možné prekryť tieto dva štatistické zdroje, vzhľadom na to, že každá krajina má vlastné pravidlá pre evidenciu cudzincov.

Z grafu 5 vyplýva, že najvyššie počty slovenských občanov na začiatku roka 2017 žili v Českej republike (107,4 tis.), vo Veľkej Británii (102,8 tis.), v Nemecku (49,6 tis.) a v susednom Rakúsku (38,1 tis.).¹⁵ Treba zvýrazniť fakt, že v priebehu troch rokov (2014 – 2017)¹⁶ predstavoval nárast počtu občanov Slovenska žijúcich trvalo v zahraničí 64,3 tis. (pri počtoch 290,9 tis. v roku 2014 a 355,2 tis. v roku 2017). Aké sú príčiny vývoja podľa grafu 5, t. j. odchodu občanov zo Slovenska, resp. aké faktory by ovplyvnili návrat ich časti? Alarmujúcim je fakt, že ide v drvivej väčšine o ľudí v produktívnom veku a s rodinami. Ukazuje sa, že veľká časť slovenských emigrantov za prácou odchádza do zahraničia aj z dôvodu lepšieho sociálneho zabezpečenia v cudzine a z hľadiska lepšej perspektívy pre svoje deti; jednoducho povedané z dôvodu lepšej kvality života v zahraničí. Časť slovenských občanov trvalo žijúcich v zahraničí (a evidovaných tamojšími úradmi) predstavujú jednotlivci žijúci muži, otcovia rodín, ale aj ženy-matky, ktorí zodpovedne aj za cenu rozdelenia rodín pristupujú k ich finančnému zabezpečeniu (deti naďalej trvalo žijú na Slovensku s druhým rodičom). V hostiteľskej krajine je im vyplácaný rozdiel medzi sociálnymi (rodinnými) dávkami, ktoré inkasujú doma na Slovensku, a dávkami v krajine ich pracovného pôsobenia, ak sú sociálne (rodinné) dávky vyššie ako na Slovensku. Vo všetkých vyspelých krajinách EÚ tomu tak je. V posledných rokoch badať snahu niektorých vyspelých krajín (napr. Veľkej Británie a Rakúska) s vysokými sociálnymi (rodinnými) dávkami tento stav zmeniť, a to znížiť alebo ich úplne zrušiť pre deti, ktoré nežijú natrvalo v ich krajine spolu s pracujúcim rodičom. S výnimkou prípadov individuálne žijúcich rodičov v zahraničí a príležitostne dochádzajúcich za rodinou na Slovensko, podstatná časť slovenských emigrantov za prácou do zahraničia, ktorá žije v zahraničí aj s deťmi, je z dlhodobého hľadiska natrvalo pre Slovensko stratená z demografického hľadiska, a teda aj z hľadiska ich nasledujúcich generácií. Je veľmi ťažké tieto „definitívne“ straty odhadnúť; po dlhšom čase bude možné straty doložiť aj štatisticky. Súvisí to tiež s prebiehajúcimi procesmi „brain drain (získavanie tých najkvalifikovanejších „mozgov“ v zahraničí), ktoré vyspelé krajiny stále praktizujú. Príkladom procesov „brain drain“ môže byť Nemecko, ktoré (spolu s Rakúskom) uvalilo na nové členské krajiny sedemročné prechodné obdobie pre voľný pohyb pracovných síl, ktoré skončilo v roku 2011, ale v priebehu tohto obdobia praktizovalo politiku „zelených kariet“, čím si zabezpečilo najkvalifikovanejšie pracovné sily podľa potreby aj v tomto prechodnom období.

Samozrejme, politické aspekty vyst'ahovania sa do zahraničia pominuli, ale pôsobia na strane imigrácie. Je vecou imigračnej politiky štátu, aby aj procesy ekonomickej imigrácie (nielen politickej imigrácie) ovplyvňovala vzhľadom na demografický vývin, čo sa v podstate aj deje, aj keď východiskovým momentom môže byť len pracovné povolenie pre občanov

¹⁵ Tento počet je len indikatívny pre vývoj počtu pracujúcich občanov Slovenska v Rakúsku. Vzhľadom na to, že Rakúsko je blízko, časť pracujúcich zo Slovenska dochádza do Rakúska denne (commuters).

¹⁶ U krajín, za ktoré Eurostat nevykázal údaje za roky 2014, sme použili údaj z najbližšieho nasledujúceho roku, za ktorý bol údaj k dispozícii; týmto postupom sme skôr celkový odhad za rok 2014 nadhodnotili ako podcenili.

z tretích krajín EÚ na určitý čas.¹⁷ Po určitom čase sa dočasný pobyt môže zmeniť na trvalý pobyt a definitívne presťahovanie sa aj celej rodiny pracujúceho imigranta z tretej krajiny EÚ na Slovensko. Prirodzenejšie a bezproblémové sú návraty krajanov z Rumunska či bývalej Juhoslávie ako imigrácia občanov, ktorých predkovia nemali väzby so Slovenskom.¹⁸ Zlá situácia v pôrodnosti, ale predsa len diferencovaná v krajinách EÚ, spolu s pravidlom voľného pohybu osôb v EÚ, vytvára podmienky pre to, aby si niektoré krajiny EÚ svoj problém s nízkou mierou pôrodnosti pomáhali čiastočne riešiť aj imigráciou pracovných síl (resp. obyvateľstva) z členských krajín EÚ, resp. z tretích krajín EÚ. Do tejto skupiny faktorov patrí aj rastúci počet študentov zo Slovenska v zahraničí, ktorých počet nateraz dosiahol podľa OECD 36,2 tis. Najviac študentov sa pripravuje na povolanie v Českej republike, a to asi dve tretiny, čo je podporované vzájomnou dohodou medzi oboma republikami o bezplatnom štúdiu. Nasleduje Veľká Británia (3 tis. študentov) a ďalej Rakúsko, Nemecko, USA a Maďarsko. Asi polovica študentov študujúcich v zahraničí sa do dvoch rokov po skončení štúdia vráti na Slovensko (TREND, 7. 9. 2017).

¹⁷ Ku koncu novembra 2018 pracovalo na Slovensku 66,6 tis. cudzincov, z toho 34,0 tis. cudzincov z krajín EÚ, 16,2 tis. na základe karty (pre občanov z tretích krajín) a 16,4 tis. na základe povolenia Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

¹⁸ V terajších turbulentných podmienkach imigrácie v Európe sa ukazuje aj nový jav, a to, že imigranti z tretích krajín EÚ sa usadia v nových členských krajinách EÚ, resp. v ekonomicky menej rozvinutých krajinách a po určitom čase sa snažia presunúť do ekonomicky najvyspelejších krajín EÚ, aj keď tento proces môže trvať viac rokov.

3. VÝVOJ MIEZD – ZÁKLAD ŽIVOTNEJ ÚROVNE

So zamestnanosťou sú úzko prepojené mzdy. Je nesporné, že od začiatku transformácie na trhovú ekonomiku, vysoká miera nezamestnanosti, vždy vyššia ako priemer EÚ, mala a má vplyv na úroveň miezd, ktorá podľa princípov trhu tlačí mzdy smerom dolu.

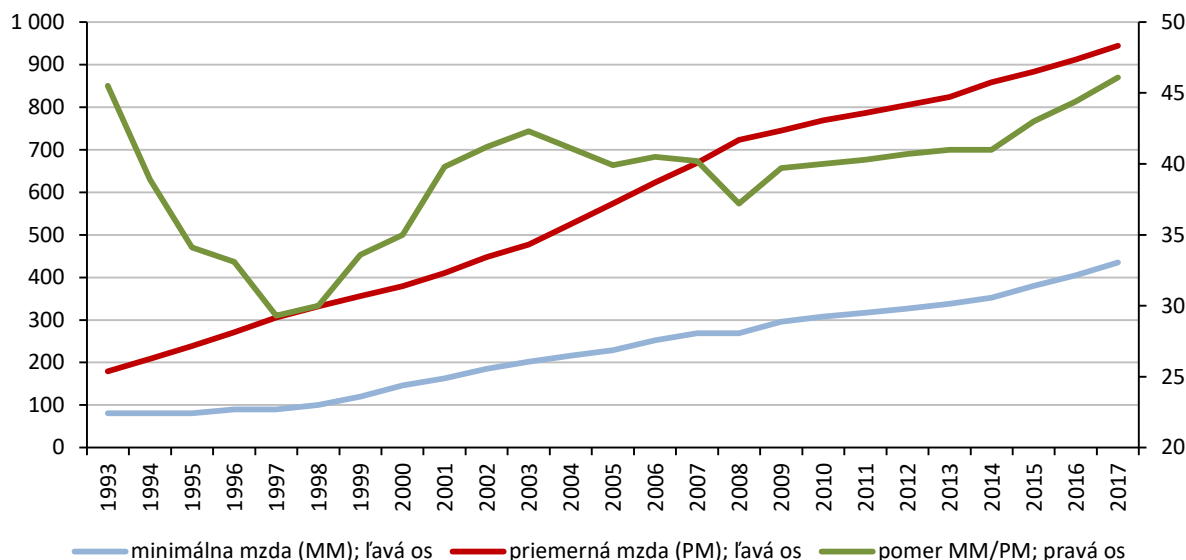
Mzdy sú základom príjmov obyvateľstva, a tým určujúcim faktorom životnej úrovne. Pokles reálnych miezd v súvislosti s transformáciou socialistickej na trhovú ekonomiku (po roku 1989) predstavoval viac ako 29 % (MF SR, 2006) a bol dôsledkom dočasného celkového ekonomického úpadku, čo bolo zreteľné v poklese HDP. Našťastie, hodnotiac z dnešného pohľadu, sociálny systém bol v prvých rokoch po vzniku SR veľmi štedrý (napr. v súčasnosti je podpora v nezamestnanosti vyplácaná po dobu 6 mesiacov; na začiatku transformácie to bolo až 12 mesiacov) a systém sociálnych dávok pomerne úspešne eliminoval prepad veľkej časti obyvateľstva do absolútnej chudoby. Podľa analýz MF SR (2006) za minulé obdobie sa úroveň miezd v Slovenskej republike dostala na úroveň roku 1989 až v roku 2005 (autori však úplne opomenuli započítať rast nezamestnanosti a z toho vyplývajúci pokles priemerných individuálnych príjmov). Pokles reálnych miezd po roku 1989 sa zastavil v roku 1993 a rok 1994 bol prvým rokom s priemerným rastom reálnych miezd. Rast reálnych miezd v roku 1996 dosiahol až 6 %. Pokles reálnych miezd nastal opätovne v roku 1999 (o 3 %) a v roku 2000 (takmer o 5 %). Vývoj miezd po roku 2000, keď začal prílev PZI do ekonomiky Slovenska (hlavne do automobilového priemyslu) však zaostával za rastom HDP. Reálny rast miezd od roku 1993 do roku 2005 dosiahol temer 30 %. Nemožno však nevidieť skutočnosť, že v roku 1989 nebola nezamestnanosť a v roku 2005 počet evidovaných nezamestnaných v SR dosiahol v priemere 333,5 tis. a priemerná evidovaná miera nezamestnanosti dosiahla 11,36 %. V prípade, že by sa do výpočtu priemernej mzdy (ako hlavnej príjmovej položky domácností) započítali podpory v nezamestnanosti nezamestnaných, potom vypočítaná hypotetická reálna priemerná mzda na Slovensku dosiahla úroveň roku 1989 až o ďalšie 3 – 4 roky neskôr a z dôvodu finančnej a ekonomickej krízy, ktorá začala v roku 2008, až po roku 2010.

K problematike miezd patrí inštitút minimálnej mzdy, ktorá na Slovensku len čiastočne plnila a plní úlohu ochrany pred chudobou. Jej výška bola v priebehu 25 rokov často stretnom zástupcov zamestnávateľov a zamestnancov, ale aj politickej ľavice a pravice,¹⁹ ktorá sa v extrémnych prípadoch stavala aj za jej úplné zrušenie v slovenskej legislatíve, čo by v podstate znamenalo odstúpenie od medzinárodného dohovoru ILO. Nízka úroveň minimálnej mzdy bola pravicovými politickými stranami interpretovaná ako podpora rastu zamestnanosti – pri celkovo vysokej úrovni miezd klesá zamestnanosť. Vývoj nominálnej priemernej a minimálnej mzdy udáva graf 6.

¹⁹ Aj keď sa pomaly stierajú rozdiely medzi ľavicovými a pravicovými stranami v postoji k viacerým konkrétnym ekonomickým a sociálnym problémom; postoj k minimálnej mzde je však z historického hľadiska stále indikátorom pre charakterizovanie politickej orientácie politickej strany.

Graf 6

Vývoj nominálnej priemernej a minimálnej mzdy (v eurách) a ich pomer (v %) na Slovensku

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov ŠÚ SR.

Nominálna priemerná mesačná mzda v národnom hospodárstve SR zaznamenávala neustály rast; jej trend rastu sa mierne znížil po roku 2008, a to aj v dôsledku znižujúcej sa inflácie. Podiel minimálnej mzdy na priemernej mzde kolísal v analyzovanom období v pomerne veľkom rozpätí od 29,3 % do 46,1 %. Terajší začínajúci štrukturálny nedostatok pracovných síl i politika vlády so snahou o celkovo vyššiu mzdovú úroveň vzhľadom na nízky pomer Mzdy/HDP, pôsobia na zvyšovanie minimálnej mzdy a zvyšovanie jej podielu na úrovni priemernej mzdy. Od roku 2014 do roku 2017 vzrástol podiel minimálnej mzdy na priemernej mzde o 5 p. b. Rast minimálnej mzdy na Slovensku, ak nastal, tak nie z dôvodu dohody medzi zástupcami zamestnávateľov a zamestnancov. V drivej väčšine prípadov išlo o politické rozhodnutie vlády, resp. vládnej koalície, v ktorej dominovala sociálno-demokratická strana.

Úroveň minimálnej mzdy má veľká väčšina štátov EÚ danú zákonom. Napríklad v roku 2015 zaviedlo minimálnu mzdu aj Nemecko (1 440 eur). Okrem toho v krajinách, kde nie je minimálna mzda stanovená zákonom, je tradícia vyjednávania medzi sociálnymi partnermi veľmi silná a dohodou sú stanovené minimálne mzdové tarify pre vysoký podiel profesií (Fínsko, Švédsko, Dánsko). Slovenská minimálna mzda v roku 2015 (vo výške 380 eur predstihla minimálnu mzdu v Maďarsku – 333 eur, v Českej republike – 332 eur a zaostávala za Poľskom – 410 eur).

Veľká pozornosť je zo strany orgánov EÚ venovaná v oblasti miezd otázkam mzdovej diferenciácie podľa rodovej príslušnosti. Slovensko patrí ku krajinám s vysokým rozdielom miezd z hľadiska rodovej príslušnosti, rozdiel v roku 2016 predstavoval 19,0 % (v porovnaní s úrovňou hrubých miezd mužov). Pred Slovenskom bolo len Estónsko (25,3 %), Česká republika (21,8 %), Nemecko (21,5 %) a Rakúsko (20,1 %). Slovensko znižuje rozdiel v mzdách

podľa rodovej príslušnosti, keď v roku 2002 tento rozdiel predstavoval až 27,7 % a v roku 2012 20,8 %.

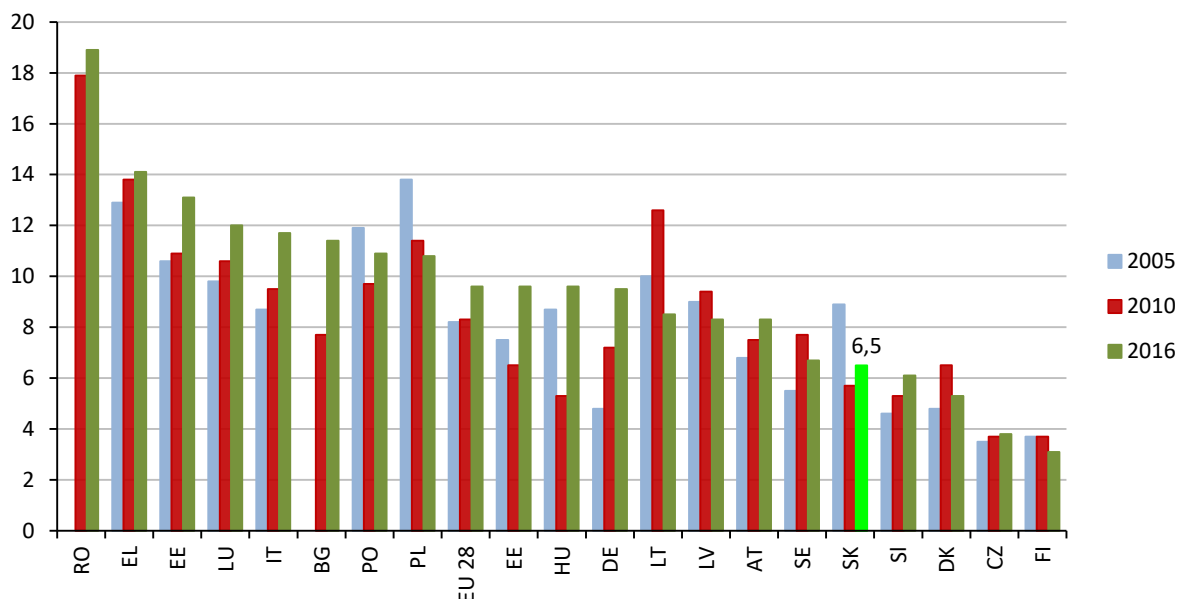
Na Slovensku v oblasti miezd už na začiatku tohto tisícročia (údaje z Eurostatu za rok 2006) bolo možné evidovať opačný trend ako dovtedy vo vyspelých krajinách EÚ z hľadiska odmeňovania podľa veku; vekovou skupinou s najvyššími príjmami sa stala veková skupina 30 až 39-ročných a mzdy smerom k hranici dôchodkového veku v podstate klesali (Dováľová – Košta, 2012). V tom istom roku vo vyspelých krajinách (napr. Nemecko, Holandsko, Španielsko) platil klasický systém odmeňovania, keď každá vyššia veková kategória mala vyššie mzdy ako nižšia veková kategória; vekovou kategóriou s najvyššími mzdami bola veková kategória 50 až 59-ročných. Na Slovensku vyššie mzdy ako 50 až 59-ročných mala v roku 2006 aj veková skupina 40 až 49-ročných. Tento mzdový vývoj podľa veku tlmí nárast starobných dôchodkov a spolu s vysokou mierou nezamestnanosti vo vekovej skupine tesne pred priznaním starobného dôchodku, dôchodky znižuje. Podľa údajov Sociálnej poisťovne SR priemerný počet mesiacov nezamestnanosti pred priznaním každého predčasného starobného dôchodku dosahoval v roku 2011 16 mesiacov a do roku 2014 klesol na 14 mesiacov (ďalšie údaje o súvislosti miezd a starobných dôchodkoch obsahuje kapitola 7).

Celkovo za oblasť miezd možno konštatovať, že ich úroveň na Slovensku vo vzťahu k úrovni HDP (resp. k úrovni produktivity práce vyjadrenej buď ako pomer HDP/počet obyvateľov alebo HDP/počet zamestnaných) zaostáva sa ostatnými porovnateľnými krajinami EÚ. V roku 2017 podiel miezd na HDP predstavoval 40,49 % (Česká republika 41,4 %, Maďarsko 42,96 %, Lotyšsko 43,78 %, Litva 46,55 %, Estónsko 48,15 %). Nižší podiel mzdovej kompenzácie zamestnancov malo len Poľsko, a to 38,58 %. Vyspelé krajiny dosahujú oveľa vyššie hodnoty, napríklad Rakúsko 47,52 %, Nemecko 50,88 % a Francúzsko 52,19 %. Priemer krajín EÚ dosiahol v roku 2017 47,23 % (výpočet na základe údajov Eurostatu z národných účtov). Napriek tomu Slovensko patrí ku krajinám s najnižším počtom štrajkov zamestnancov. Najväčší štrajk v histórii Slovenska sa udial vo Volkswagene Bratislava v roku 2017, keď nezávislé „Moderné odbory Volkswagen“ v júni 2017 vstúpili do šesťdňového štrajku. Výsledkom bolo podpísanie kolektívnej zmluvy, ktorá zamestnancom podniku zaručuje postupný rast mzdových taríf o 14,1 % (oproti pôvodne požadovaným 16 % odbormi a ponúkanými 4 % v nasledujúcich troch rokoch zo strany manažmentu) postupne od júna 2017 do novembra 2018. Išlo o jeden z najväčších kolektívnych sporov medzi zamestnancami a zamestnávateľom na Slovensku popri štrajku zamestnancov železníc v roku 2005 (Eurofound, 2018).

Inštrumentálnym cieľom k splneniu strategického cieľa stratégie Európa 2020, a to k zníženiu počtu ľudí ohrozených chudobou a sociálnym vylúčením, je zníženie počtu „pracujúcich chudobných“. Podľa metodiky SILC-u, ktorý kvantifikuje a porovnáva aj vývoj „pracujúcich chudobných“, ich vývoj závisí od celého radu faktorov popri samotných nízkych mzdách (výška sociálnych dávok, osobitne dávok v rámci rodinnej politiky u viacdenných domácností, dávok v hmotnej núdzi a pod.). Vývoj „pracujúcej chudoby“ ako podielu na celkovej zamestnanosti vo vybraných krajinách EÚ udáva graf 7.

Graf 7

Podiel „pracujúcej chudoby“ na celkovej zamestnanosti (v %)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

Údaje v grafe 7 potvrdzujú, že na Slovensku podiel „pracujúcich chudobných“ v posledných cca desiatich rokoch osciluje okolo 6 až 8 % podľa kritérií stanovených v SILC-u. Prekvapuje, že Luxembursko (12,0 %), ktoré má vo všeobecnosti výborné hodnoty indikátorov v sociálnej oblasti, bolo s podielom „pracujúcich chudobných“ na jednom z najhorších miest v rebríčku krajín EÚ, aj keď treba brať do úvahy vysokú priemernú mzdu v Luxembursku. Od roku 2005 vzrástol podiel „pracujúcich chudobných“ aj v Nemecku; Česká republika (3,8 %) je hneď za Fínskom (3,1 %) na druhom mieste z krajín EÚ s veľmi nízkou hodnotou „pracujúcich chudobných“. Uvedené výsledky sú dôkazom, že metodika SILC-u je nedostatočná pre komplexné posúdenie vývoja „pracujúcich chudobných“. Aj preto experti v štúdiu Eurofoundu o pracujúcej chudobe v EÚ konštatovali: „pracujúcu chudobu nie je ľahké definovať a merať a je ťažké pochopiť divergentné tendencie medzi rôznymi skupinami zamestnaných a medzi krajinami, osobitne v časech rýchlych ekonomických zmien. Meranie prostredníctvom hranice chudoby a mier materiálnej deprivácie poskytuje len najjednoduchší prístup k porovnávaní trendov vo vývoji pracujúcej chudoby v čase“ (Eurofound, 2017a, s. 2). V prípade Slovenska meranie a vývoj pracujúcej chudoby musí zohľadňovať aj regionálne aspekty a oddelenie samotných miezd od sociálnych dávok. Ak sa hodnotí len vývoj samotných miezd, situácia medzi rokmi 2012 a 2017 (napriek tomu, že už ide o obdobie po finančnej a ekonomickej kríze) „... sa zhoršila v okresoch na severovýchode krajiny a na juhu stredného Slovenska, kde dochádza k schudobňovaniu zamestnaných a vzhľadom aj na vyššiu mieru nezamestnanosti sa veľká časť obyvateľstva posúva do pásma príjmovej chudoby“ (Pauhofová a kol., 2018, s. 59).

4. ZMENY V ŠTRUKTÚRE PRÍJMOV A VÝDAVKOV DOMÁCNOSTÍ A ZADLŽENOSTI DOMÁCNOSTÍ

Ako vyplynulo z časti o vývoji priemerných a minimálnych miezd z grafu 6, nožnice medzi vysokými a nízkymi mzdami sa na Slovensku stále roztvárajú. Úlohou sociálnej politiky je vyrovnávať do určitej miery nízke priemerné príjmy na člena domácnosti v tých domácnostiach, kde tieto priemerné príjmy sú nízke (deje sa tak napríklad nižším zdanením miezd, ale aj sociálnymi dávkami,²⁰ osobitnými príplatkami ku mzde – „in-work benefits“ a pod.). Príčiny nižších priemerných príjmov domácností sú rôzne, napríklad vyšší počet nezamestnaných či práceneschopných členov domácností, vyšší počet maloletých detí a pod., aj keď je zrejmé, že základ rozdielov v príjmoch domácností predstavujú mzdy ako najvyššia položka v štruktúre príjmov domácností.

Štruktúra tak príjmov, ako aj výdavkov domácností zaznamenala po spoločenských zmenách v roku 1989 podstatné zmeny. V dôsledku metodických zmien vyvolaných hlavne v štruktúre príjmov (príjmy z majetku, príjmy z podnikania a pod., ktoré sa do roku 1989 vôbec nevyskytovali), nie je možné vyjadriť zmeny v jednotnej metodike zo Štatistiky rodinných účtov. Ak napríklad v roku 1989 podiel miezd na peňažných príjmoch obyvateľstva spolu predstavoval 57,5 % a podiel z nemocenského a sociálneho zabezpečenia 19,8 %, do roku 1993 sa podiely týchto položiek znížili na 44,4 %, resp. na 18,9 %. Podstatne vzrástol podiel „ostatných príjmov“, a to z 5,54 % na 26,75 %, v čom sa skrývali aj príjmy z majetku i príjmy z podnikania (Štatistická ročenka SR, 1994).

Štatistika zachytila podrobne vývoj novej štruktúry príjmov až v roku 1997, keď v štruktúre hrubých peňažných príjmov domácností spolu ročne na 1 člena domácnosti hrubé príjmy zo zamestnania dosiahli 65,8 %, príjmy z podnikania 3,7 % a príjmy z majetku 1,2 %. Sociálne príjmy vzrástli až na 23,0 %. Podstatnou zmenou v štruktúre príjmov do roku 2001 bol pokles sociálnych príjmov až o 7,2 p. b. na 15,8 % a rast podielu hrubých príjmov zo zamestnania na 67,1 %.

Vývoj štruktúry čistých príjmov domácností na základe Štatistiky rodinných účtov od roku 2004 do roku 2017 zachytáva graf 8.

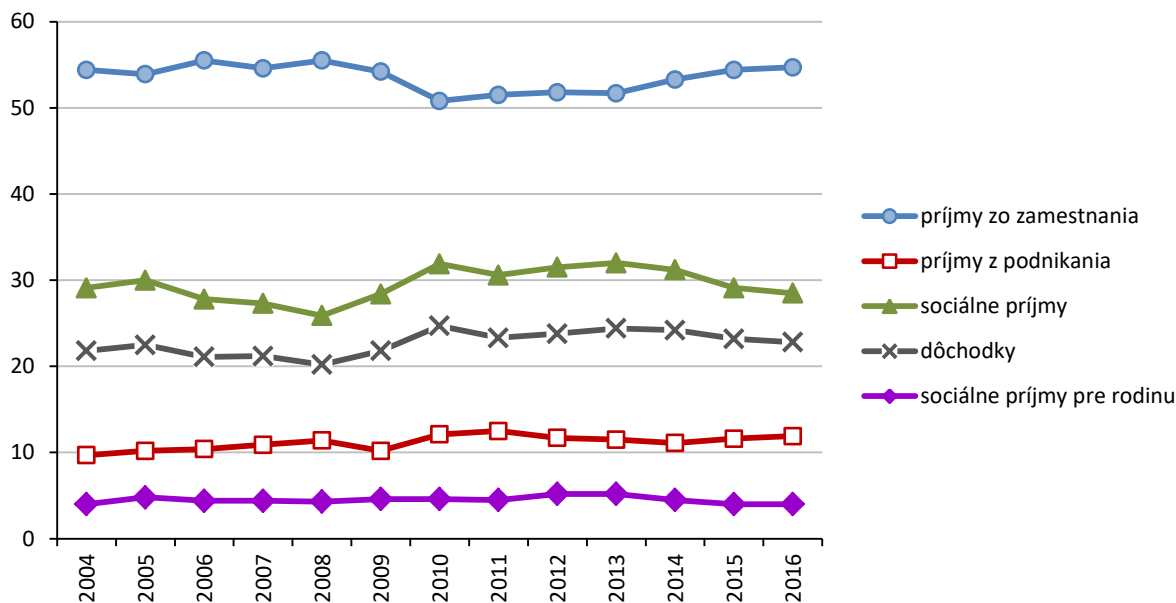
Väčšie zmeny v štruktúre príjmov domácnosti boli vyvolané finančnou a ekonomickou krízou nastupujúcou v roku 2008. Na grafe 8 vidno zreteľne pokles podielu pracovných príjmov a rast podielu sociálnych príjmov ako reakciu štátu na zmenenú sociálnu situáciu. Kríza spôsobila načas aj pokles podielu príjmov z podnikania. Sociálne príjmy na rodinu nerastú aj kvôli nízkej pôrodnosti (total fertility rate) a aj keď došlo v posledných desiatich rokoch

²⁰ Typickým príkladom na Slovensku sú dávky v hmotnej núdzi, ktoré však nie sú nadviazané na životné minimum. Indikátory SILC-u sú založené na samostatných metodických princípoch a s podmienkami na vyplácanie sociálnych dávok (dávok v hmotnej núdzi) nemajú nič spoločné.

k rastu jednotlivých sociálnych dávok v rámci účelu rodina/deti, ich podiel na priemerných príjmoch domácností je dlhodobo nízky.

G r a f 8

Zmeny v štruktúre čistých príjmov domácností (domácnosti spolu) (v %)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov ŠÚ SR.

Z dlhodobého hľadiska za najpodstatnejšiu štruktúrnú zmenu vo výdavkoch domácností možno jednoznačne považovať rast výdavkov na bývanie. Ak v rokoch 1993 až 1997 podiel výdavkov na bývanie vrátane energií kolísal v rozpätí 9,6 až 11,1 %, a dosahoval v priemere menej ako polovicu z hodnôt podielu výdavkov na potraviny (tie kolísali v uvedených rokoch v rozpätí od 20,6 do 23,5 %), tak v nasledujúcich rokoch došlo k podstatnému nárastu týchto výdavkov a postupne začali dosahovať vyššie podiely ako podiely výdavkov na potraviny. Zmeny v štruktúre čistých výdavkov od roku 2004 zachytáva graf 9.

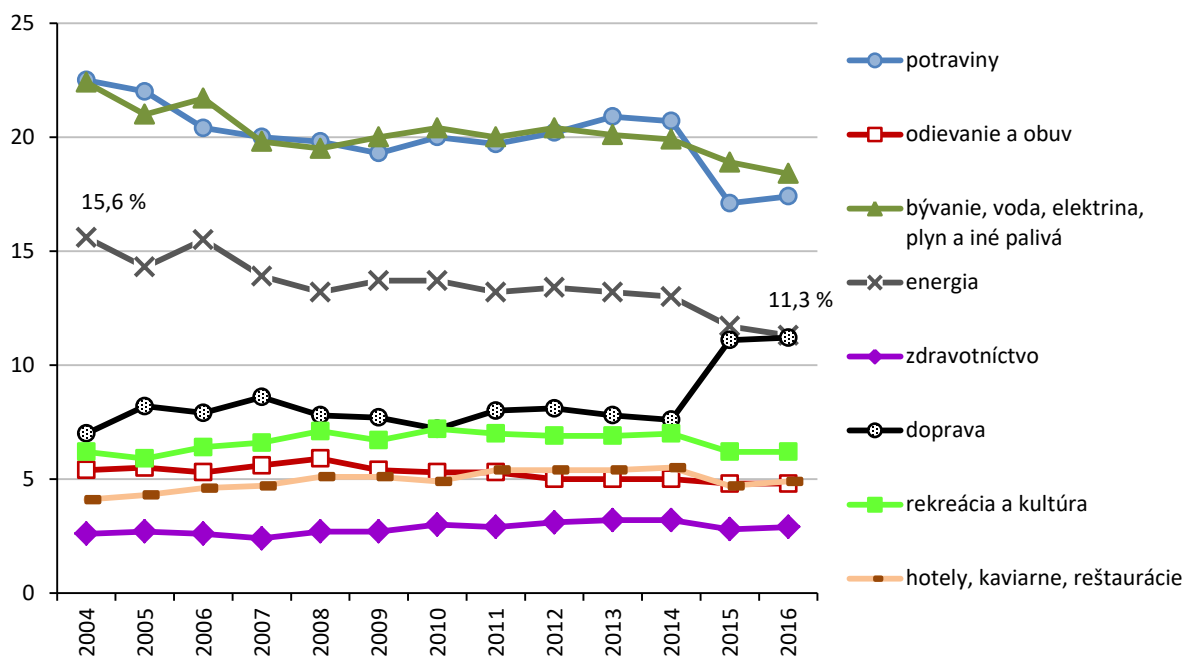
Z grafu 9 je zrejmé, že už v roku 2004 boli podiely výdavkov na bývanie a na potraviny prakticky identické. Z grafu vyplýva tiež určitá silná závislosť cien potravín i bývania od cien energií. Podiel výdavkov na energie v priemernej slovenskej domácnosti poklesol z 15,6 % v roku 2004 na 11,3 % v roku 2016. Ceny energií sú významné aj z hľadiska novo sa utváraného konceptu „energetickej chudoby“.²¹ Aj keď v EÚ nie sú jednotné kritériá pre určovanie energetickej chudoby, materiál Európskej komisie z novembra 2017 uvádza, že v Európe je 50 mil. obyvateľov vystavených energetickej chudobe (Európska komisia, 2017, s. 7). Komisia v súčasnosti zriaďuje stredisko pre monitorovanie energetickej chudoby, ako to

²¹ Energetická chudoba znamená ťažkosť alebo neschopnosť udržať v príbytku vhodné teplotné podmienky, ako aj ťažkosť alebo neschopnosť mať k dispozícii za primeranú cenu iné základné energetické služby. Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie sa za príjemnú teplotu v obývacej izbe považuje 21 °C a v ostatných miestnostiach 18 °C. Najzraniteľnejšie sociálne skupiny sú práve skupiny s nízkymi príjmami. Sem patria osoby staršie ako 65 rokov, osamelí rodičia, nezamestnaní alebo osoby poberajúce sociálne dávky.

navrhol Európsky hospodársky a sociálny výbor už v roku 2013 v stanovisku TEN/516 o energetickej chudobe. Stredisko by sa malo zamerať v prvom rade na definíciu európskych ukazovateľov energetickej chudoby.²² Slovenská legislatíva obsahuje len všeobecnú definíciu „energetickej chudoby“.²³ Napríklad vo Veľkej Británii sa domácnosť považuje za domácnosť v energetickej chudobe, ak zo svojich príjmov na energie vynakladá viac ako 10 % príjmov (podľa toho sa aj priemerná domácnosť na Slovensku nachádza v podmienkach „energetickej chudoby“).

G r a f 9

Zmeny v štruktúre čistých výdavkov domácností (domácností spolu) (v %)

Poznámka: Výdavky na energie sú časťou výdavkovej položky „bývanie, voda, elektrina, plyn a iné palivá“. V roku 2015 sa v štatistike začalo používať nové triedenie štruktúry výdavkov domácností (triedenie COICOP²⁴), čo malo vplyv na jednotlivé výdavkové položky a ich zmeny.

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov ŠÚ SR.

²² V roku 2018 Úrad pre reguláciu sieťových odvetví (ÚRSO) pripravil novú verziu „Konceptie na ochranu odberateľov spĺňajúcich podmienky energetickej chudoby“. Keďže ÚRSO nemá zo zákona legislatívnu iniciatívu, požiada Ministerstvo hospodárstva SR ako ústredný orgán štátnej správy, aby sprostredkovalo v tejto súvislosti ďalšie odborné konzultácie zainteresovaných ministerstiev a inštitúcií. ÚRSO zdôrazňuje, že problém „energetickej chudoby“ sa musí riešiť najmä ako problém sociálnej politiky a chudoby ako takej. Komplexné riešenie napríklad zahŕňa okrem iného rozširovanie implementácie energetických balíčkov Európskej komisie, energetickú efektívnosť, ale aj problematiku príspevku na bývanie, opatrovateľského príspevku, potravinových balíčkov, výšky minimálnej mzdy, dávky v hmotnej núdzi či odstraňovania dlhodobej nezamestnanosti a problém marginalizovaných sociálnych skupín.

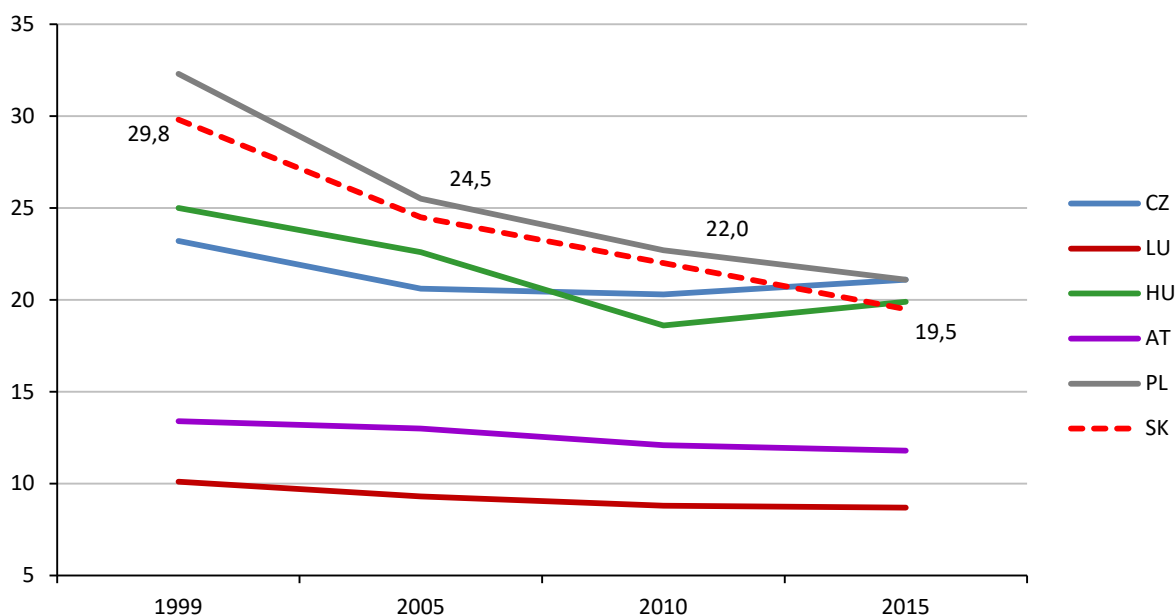
²³ „Energeticou chudobou je stav, keď priemerné mesačné výdavky domácnosti na spotrebu elektriny, plynu, tepla na vykurovanie a na prípravu teplej úžitkovej vody tvoria významný podiel na priemerných mesačných príjmoch domácnosti“ (Zákon o regulácii v sieťových odvetviach č. 250/2012 Z. z.).

²⁴ COICOP – Classification of individual consumption by purpose; je to triedenie podľa OSN, ktoré zahŕňa také kategórie ako napríklad potraviny, alkoholické nápoje a tabak, odievanie a obuv, doprava, bývanie, voda, elektrina, plyn, zdravotníctvo atď.

Z hľadiska medzinárodného porovnávania má význam sledovať zmeny, resp. podiely rozhodujúcich výdavkových položiek v štruktúre domácností. Porovnanie s vyspelými krajinami je potrebné relativizovať faktom stále vysokých rozdielov v absolútnej úrovni reálnych príjmov. Vysoká úroveň príjmov vo vyspelých krajinách spôsobuje, že podiel výdavkov na potraviny je podstatne nižší ako na Slovensku. Pre porovnanie sme vybrali vývoj dvoch najväčších výdavkových položiek. Vývoj výdavkov na potraviny zachytáva graf 10.

G r a f 10

Vývoj podielov výdavkov na potraviny (vybrané krajiny) (v %)

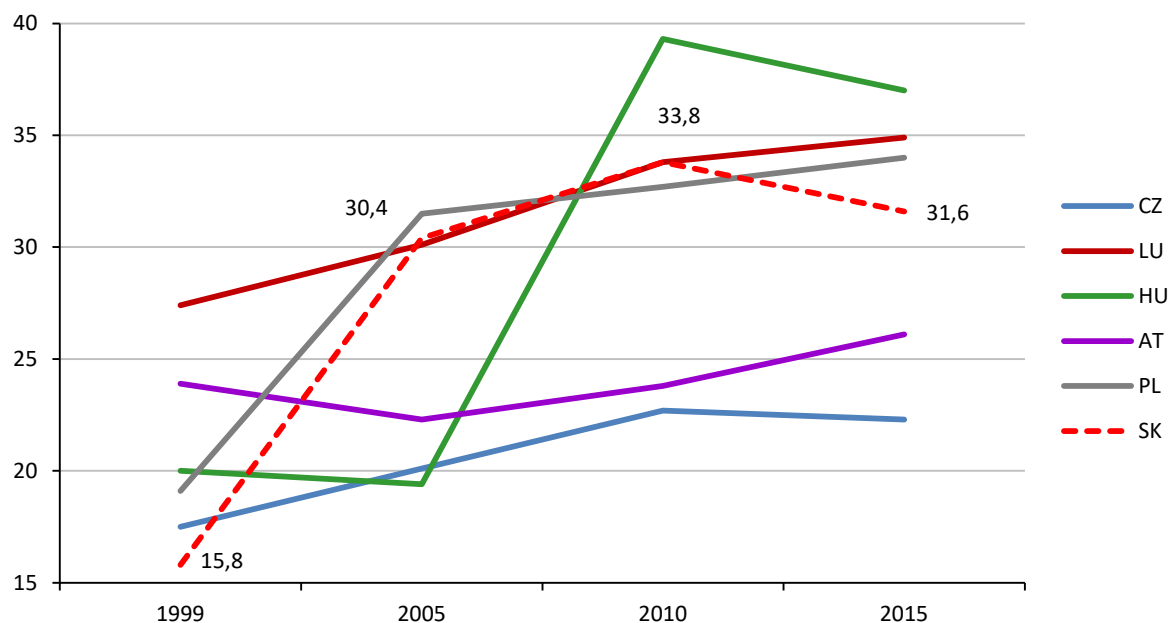
Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

Z grafu 10 vyplýva evidentný pokles podielu výdavkov na potraviny na Slovensku od roku 1999 do roku 2015. Z údajov okrem toho vyplýva výrazný rozdiel v podiele výdavkov na potraviny medzi vyspelými krajinami (zastúpenými Luxemburskom a Rakúskom) a krajinami skupiny V4. Podiel výdavkov na potraviny na Slovensku je porovnateľný s ostatnými krajinami skupiny V4.

Graf 11 uvádza podiely výdavkov na bývanie vo vybraných krajinách a súvisí s celkovou úrovňou reálnych príjmov domácností, resp. miezd.

Graf 11

Vývoj podielov výdavkov na bývanie (vybrané krajiny) (v %)

Poznámka: Eurostat vykázal a prepočítal údaje iba za uvedené roky podľa vlastnej metodiky, kde v položke náklady na bývanie boli prepočítané náklady na obstaranie bytu, preto sú podiely výdavkov na bývanie za Slovensko vyššie ako podľa štatistiky rodinných účtov na grafe 9.

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

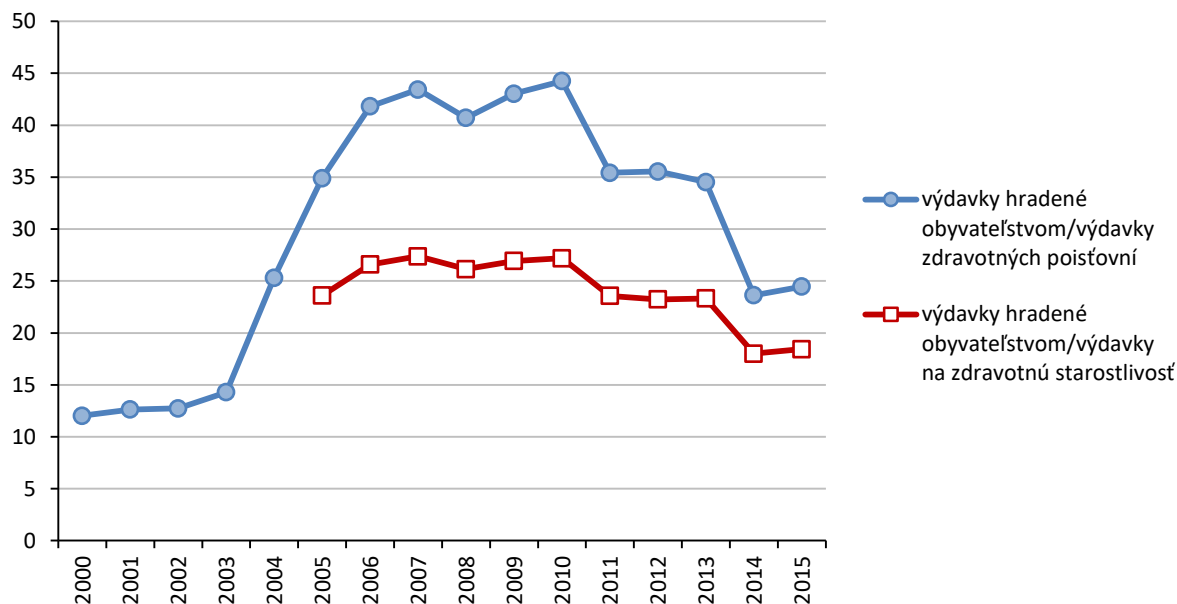
Podľa údajov v grafe 11 vo všetkých analyzovaných krajinách došlo k rastu podielu výdavkov na bývanie po roku 1999. Najvyšší rast zaznamenalo Maďarsko. Česká republika vykazuje veľmi nízke podiely výdavkov na bývanie v porovnaní s ostatnými krajinami. Saldo príjmov a výdavkov domácností bolo v jednotlivých rokoch vždy kladné, čo predstavuje úspory domácností. V súvislosti s nákladmi na bývanie na Slovensku treba spomenúť skutočnosť, že po privatizácii bytového fondu v štátnom (resp. obecnom) a družstevnom vlastníctve v deväťdesiatych rokoch minulého storočia patrí Slovensko ku krajinám s najvyšším podielom bytového fondu v súkromnom vlastníctve.²⁵

Z grafu 9 vyplýva relatívna stabilita podielu výdavkov domácností na zdravotníctvo. Iný pohľad na výdavky na zdravotníctvo (v štruktúre výdavkov domácností), aj vzhľadom na to, že výdavky na zdravotníctvo predstavujú druhú najvýznamnejšiu položku (z verejných zdrojov) na sociálnu ochranu (pozri ďalej kapitolu 5), sme sa pokúsili vniesť prostredníctvom vývoja pomeru výdavkov obyvateľstva vo vzťahu k výdavkom zdravotných poisťovní a podielu výdavkov hradených obyvateľstvom na zdravotníctvo z celkových výdavkov (spoločnosti) na zdravotnú starostlivosť (graf 12).

²⁵ Táto skutočnosť ovplyvňuje vysokú cenu nájomného v niektorých regiónoch Slovenska a limituje migračné pohyby za prácou. Snaha samospráv o zvýšenie podielu obecných bytov cestou novej výstavby naráža na obmedzenia v ich rozpočtoch.

Graf 12

Výdavky obyvateľstva na zdravotníctvo (v %)

Poznámka: Výdavky na zdravotnú starostlivosť spolu (v Štatistických ročenkách SR) sú vykázané až od roku 2005; metodické zmeny vo vykazovaní od roku 2011 spôsobili zníženie výdavkov na zdravotnú starostlivosť súkromného sektora oproti predchádzajúcemu roku 2010 až o 425,3 mil. eur a z toho výdavky hradené obyvateľstvom až 285,0 mil. eur. Toto svedčí tiež o neschopnosti štatistiky zachytiť všetky podstatné zmeny, ktoré prebiehajú vo financovaní v sektore zdravotníctva.

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov v Štatistických ročenkách SR.

Z grafu 12 však jednoznačne vyplýva podstatný rast a zaťaženie sektora domácností na výdavkoch na zdravotnú starostlivosť, čo sa udialo medzi rokmi 2003 až 2007. Tento rast výdavkov na zdravotnú starostlivosť hradených obyvateľstvom sa plne neprejavil v štruktúre výdavkov domácností, konkrétne na zdravotníctvo (na grafe 9).

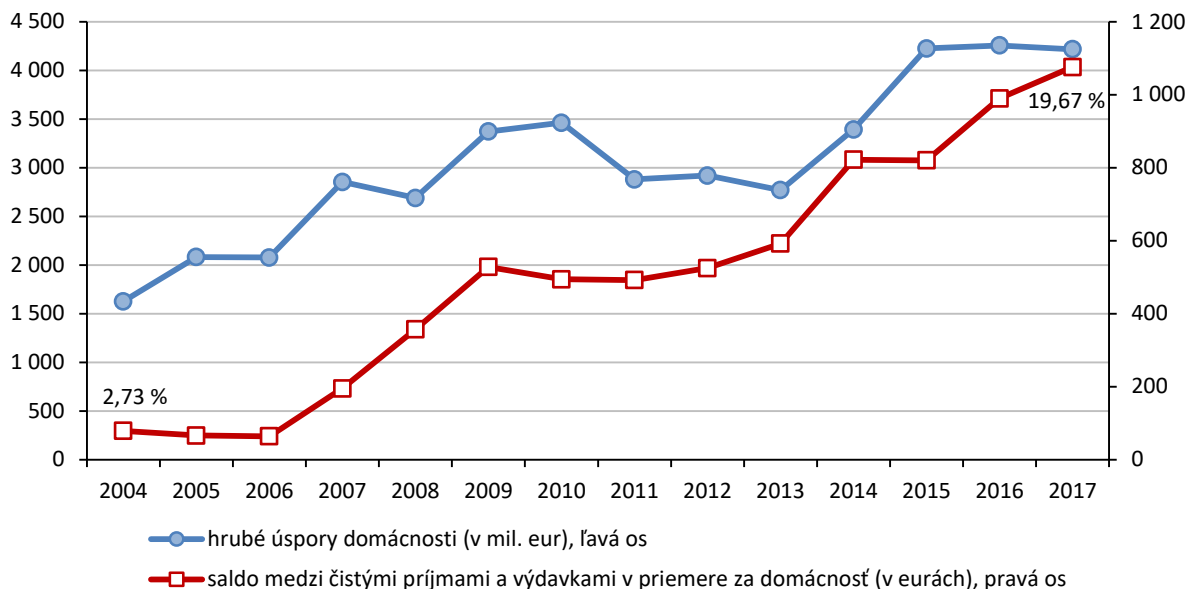
Pozornosť si zasluhuje tiež vývoj celkových rozdielov medzi príjmami a výdavkami domácností, t. j. vývoj úspor. Graf 13 vyjadruje dva druhy indikátorov úspor, a to mikroekonomický ako rozdiel medzi čistými príjmami a čistými výdavkami (priemernej) domácnosti (z bilancie príjmov a výdavkov domácností) a makroekonomický ako hrubé úspory domácností (kumulatívne za jednotlivé roky zo štatistiky štvrtročných národných účtov).

Podľa údajov v grafe 13 vyplýva, že ak v roku 2004 priemerná domácnosť usporila 2,73 % zo svojich čistých príjmov, tento podiel vzrástol do roku 2017 na 19,67 %, samozrejme s výkyvmi spôsobenými finančnou a ekonomickou krízou. Podľa Národnej banky Slovenska vklady obyvateľov v bankách od prijatia eura (k 1. 1. 2009) do marca 2017 vzrástli z 21 na 31 miliárd eur. Na základe vekového rozloženia je miera úspor najvyššia v skupine 26 až 35-ročných, čo pravdepodobne súvisí s úsporami na bývanie. Táto skupina usporí vyše 18 %

zo svojho príjmu (Pécseyová – Vaňko – Machlica, 2013). V grafe 14 sme zachytili vývoj hrubej miery úspor vo vybraných krajinách EÚ.²⁶

G r a f 13

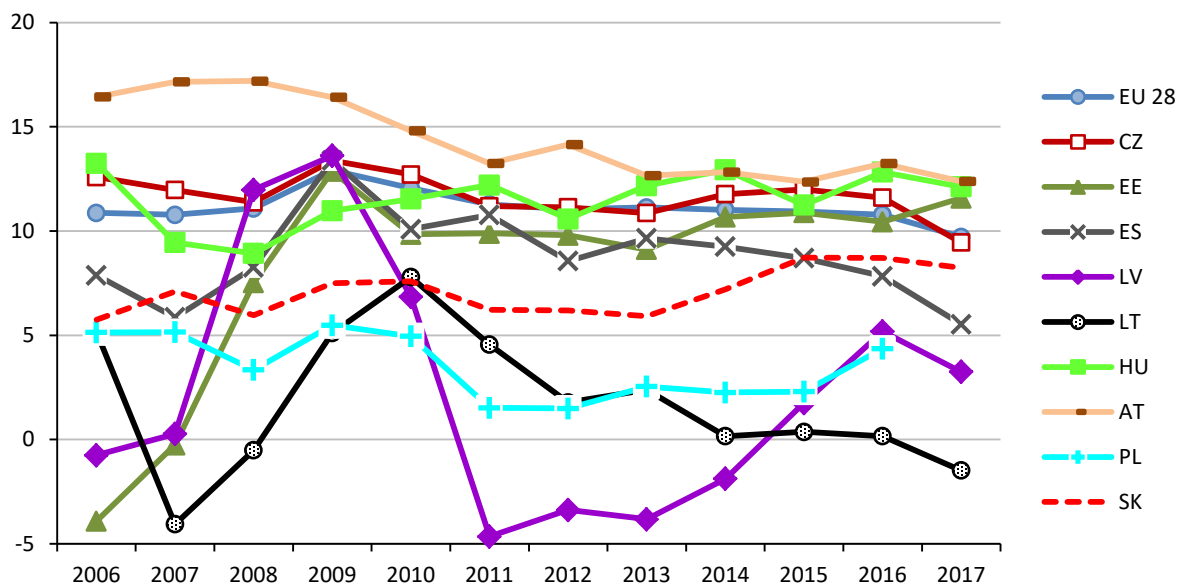
Úspory domácností v Slovenskej republike (2004 – 2017)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov ŠÚ SR.

G r a f 14

Hrubé miery úspor vo vybraných krajinách EÚ (%)

Poznámka: Údaj za Poľsko za rok 2017 Eurostat neuviedol.

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

²⁶ Hrubé miery (ESA 2010 code: B8G) delené hrubým disponibilným príjmom (B6G) podľa metodiky národných účtov.

Z grafu 14 vyplýva, že podľa údajov Eurostatu od roku 2006 do roku 2017 sa hrubá miera úspor v Slovenskej republike pohybovala v rozpätí 5,75 až 8,72 %²⁷ a z krajín skupiny V4 je vyššia len ako v Poľsku. Rakúsko má najvyššiu mieru úspor spomedzi porovnávaných krajín. Ako príklad vplyvu vysokej miery nezamestnanosti na mieru úspor uvádzame v grafe prípad Španielska, kde došlo v podstate k stálemu poklesu miery úspor po roku 2009, keď Španielsko zasiahla finančná a ekonomická kríza, ktorá sa prejavila podstatným rastom nezamestnanosti. Domácnosti v pobaltských štátoch museli v niektorých rokoch dokonca čeliť životu na dlh. Miera úspor Českej republiky i Maďarska prakticky kopíruje vývoj priemeru za EÚ 28. Znamená to tiež celkové horšie postavenie nových členských krajín v oblasti príjmov v porovnaní so starými krajinami EÚ, kde je miera úspor podstatne vyššia.

Súhrnne z grafov 13 a 14 vyplýva, že rast úspor na Slovensku bol veľmi silný v rokoch 2014 a 2015, čo bolo spôsobené klesajúcimi cenami energií (čo je zrejmé aj z údajov na grafe 9). K rastu úspor prispel aj vývoj na trhu práce, a to rast zamestnanosti (NBS, 2017, s. 15).

Po finančnej a ekonomickej kríze v rokoch 2008 – 2010 nastal v Slovenskej republike enormný nárast pôžičiek, hlavne hypoték v spojení s obstaraním bytu. Za posledných 6 rokov sa objem úverov domácnostiam na Slovensku takmer zdvojnásobil. Zadlžovanie obyvateľov Slovenska podľa finančných analytikov je jedno z najintenzívnejších v krajinách EÚ, ale celkové zadlženie domácností je v porovnaní s vyspelými západnými krajinami nižšie. Podiel úverov poskytnutých domácnostiam v pomere k HDP dosiahol k marcu 2018 39,3 %. Zadlženosť slovenských domácností je na najvyššej úrovni v regióne strednej a východnej Európy (vrátane okolitých krajín – Česko, Poľsko a Maďarsko) a postupne sa výrazne priblížila aj k niektorým krajinám zo západnej časti EÚ, napríklad v Taliansku predstavuje zadlženosť domácností 41,8 % HDP (NBS, 2018). Ku koncu marca 2017 pripadalo na desať eur uložených v bankách 9,3 eura požičaných. Pri prepočte celkových vkladov a úverov v bankách to znamená, že jeden dospelý obyvateľ Slovenska v priemere dlhuje 6 549 eur; priemerné úspory boli stále vyššie, a to 7 021 eur. Rast úverov v posledných rokoch bol vyvolaný „lacnými peniazmi“ (nízkymi úrokmi), čo vplývalo na enormný rast hypotekárnych úverov a stavebný boom. Je pravda, že úvery na bývanie si berie prevažne početná veková skupina 30 – 39-ročných, čo sú ročníky „Husákových detí“ narodených v druhej polovici sedemdesiatych, resp. v osemdesiatych rokoch minulého storočia, pričom táto veková skupina má aj najvyššie príjmy spomedzi všetkých vekových skupín v produktívnom veku.

Ak v roku 2010 podiel úverov na bývanie z celkového objemu úverov domácnostiam a neziskovým inštitúciám slúžiacim domácnostiam dosahoval 69,6 %, tak v roku 2017 sa tento podiel zvýšil na 77,3 %. V roku 2017 na 1 euro spotrebiteľských úverov pripadalo 4,2 eura úverov na bývanie. Z celkového objemu úverov domácnostiam a neziskovým inštitúciám slúžiacim domácnostiam predstavovali „ostatné úvery“ (popri úveroch na bývanie a spotrebiteľských úverov) 4,27 %. Široká vrstva spotrebiteľov, ktorá si vyberá spotrebiteľské úvery, veľakrát nie je schopná tieto úvery splácať. Celkovo (tak v súvislosti s nesplácaním úverov

²⁷ Rozdiel vo vývoji úspor podľa údajov v grafe 13 a v grafe 14 za Slovenskú republiku je spôsobený započítaním úspor na individuálnych dôchodkových účtoch v prípade údajov grafu 14, ktoré graf 13 neobsahuje.

na bývanie i spotrebiteľských úverov) je vo finančnej oblasti na Slovensku rozšíreným javom vysoký počet exekúcií. V roku 2014 bolo podaných 527,1 tis. návrhov na exekúcie, z toho bolo vykonaných 81,8 tis. exekúcií. Po roku 2014 došlo k zmierneniu negatívneho trendu, keď počet navrhovaných exekúcií v roku 2017 poklesol na 409,8 tis. a počet vykonaných exekúcií za rok 2017 dosiahol 62,0 tis. V roku 2017 stále zostáva neukončených 347,8 tis. exekučných konaní (Slovenská komora exekútorov, 2017). Počet prípadov exekúcií, ktoré čakajú na rozhodnutie súdu sa k 15. 12. 2018 predstavuje 3 536,8 tis. (Ministerstvo spravodlivosti SR, 2018).

Je namieste otázka, koľko slovenských domácností je zadlžených. Na to dáva odpoveď spoločný výskum národných bánk „Household Finance and Consumption Survey (HFCS), ktorý doteraz v dvoch vlnách analyzoval finančnú situáciu domácností, pričom v druhej vlne vzrástol počet krajín EÚ na 20. Údaje pre prvú vlnu sa na Slovensku zisťovali v roku 2010 (2 057 domácností) a pre druhú vlnu v roku 2014 (2 135 domácností). Podľa výsledkov (ECB, 2016) bolo na Slovensku zadlžených v roku 2010 26,8 % domácností (priemer za všetky krajiny v prvej vlne HFCS dosiahol 44,8 %). Do roku 2014 podiel zadlžených domácností na Slovensku vzrástol na 36,7 % (priemer za 20 krajín v druhej vlne zisťovania HFCS poklesol na 42,4 %; Poľsko 37,0 %; Maďarsko 36,9 %; Holandsko 63,1 %; Fínsko 57,4 %; Luxembursko 54,6 % a Írsko 56,8 %).²⁸ Za štyri roky (2010 – 2014) vzrástol na Slovensku podiel domácností zadlžených hypotékou z 9,6 % na 16,2 % a podiel domácností zadlžených iným úverom (non-mortgage debt) z 19,9 % na 25,3 %.

Údaje o salde príjmov a výdavkov (úsporách) sú len za priemernú slovenskú domácnosť, čo plne nevystihuje situáciu slovenských domácností v plnej palete úrovne príjmov. Už uvedený sociologický prieskum hodnôt v slovenských domácnostiach (Bunčák a kol., 2009) priniesol poznatky o tom, že v slovenských domácnostiach je široké zastúpenie záchovného a úsporného modelu hospodárenia. Viac ako 30 % opýtaných na otázku, ako vychádzajú vo svojej domácnosti so súčasným príjmom, si z ponúkaných možností, ktoré mali čo najlepšie vystihovať ich situáciu, vybralo, že príjem domácnosti stačí len na nákup najlacnejšieho tovaru, alebo že nestačí ani na to. Iba asi pätine našich obyvateľov (20,8 %) príjem ich domácnosti postačuje na všetko a ešte dokážu aj usporiť. Najčastejšou odpoveďou bolo, že príjem domácnosti stačí na všetko, ale domácnosť nedokáže nič usporiť. Na jednej strane to môže vypovedať o vysokých konzumných nárokoch a vysokej spotrebe slovenských občanov, ale na druhej strane aj o situácii, keď domácnosti nedokážu vytvárať finančné rezervy, ktoré by mohli využiť v situácii, keď domácnosť musí neočakávane vydať väčšiu čiastku finančných prostriedkov, alebo keď sa im znížia príjmy. Aj keď sa celková príjmová situácia domácností po finančnej a ekonomickej kríze (v rokoch 2008 – 2011) zlepšila, nedostatočné príjmy neposkytujú možnosť smerovania k rozvojovému modelu hospodárenia, pre ktorý je charakteristický vysoký podiel výdavkov na osobný rozvoj – vzdelanie, kultúru a aktivity vo voľnom čase, ako aj širšie zapájanie do sociálneho a kultúrneho života komunít a celej spoločnosti.

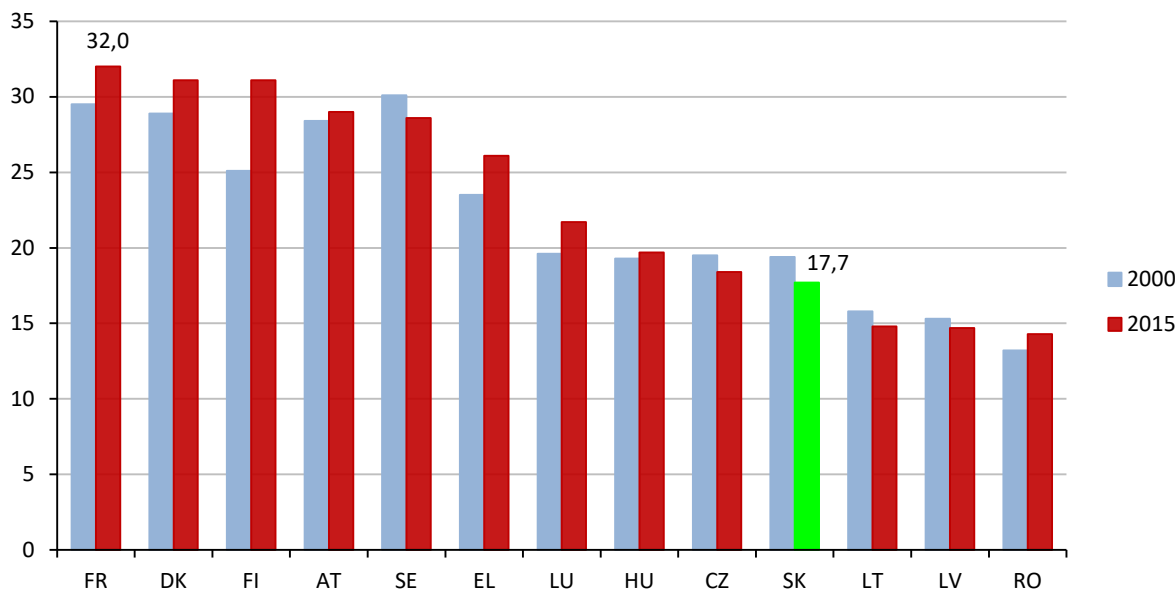
²⁸ Česká republika sa výskumu nezúčastnila; výskumu sa zúčastnili krajiny s eurom a okrem toho v druhej vlne Poľsko a Maďarsko.

5. VÝDAVKY NA SOCIÁLNU OCHRANU – ZÁKLAD PRE KONVERGENCIU V SOCIÁLNEJ OBLASTI

Európska únia sa po dlhé obdobie rozširovania, ale predovšetkým ako EÚ 15, charakterizovala ako Európa, kde dominuje sociálny model štátu s malými výnimkami, napríklad Veľká Británia, ktorá z tohto hľadiska bola hodnotená ako príliš konzervatívna a liberálna. V rozvoji sociálnej oblasti sa viac spoliehala na trhové mechanizmy ako na mieru prerozdelenia vytvorených hodnôt. Významným prvkom sociálneho modelu štátu sú výdavky na sociálnu ochranu.²⁹ Ide o výdavky získané z daní, teda z prerozdelenia HDP. Graf 15 uvádza porovnanie výdavkov na sociálnu ochranu ako % z HDP vo vybraných krajinách EÚ.³⁰

G r a f 15

Celkové hrubé výdavky na sociálnu ochranu z HDP (v %) vo vybraných krajinách EÚ

Prameň: Eurostat a ŠÚ SR.

Slovensko v podiele výdavkov na sociálnu ochranu (v % z HDP) zaostáva za najvyššími krajinami EÚ v priemer o 10 až 14 p. b.; rozdiel medzi Maďarskom, Českou republikou a Slovenskou republikou v tomto indikátore je minimálny. Vývoj výdavkov na sociálnu ochranu súvisí s podielom daní (vrátane odvodov na všetky druhy sociálneho poistenia) z HDP, ktoré sú predmetom prerozdelenia, ale aj s nízkym podielom miezd na HDP, na ktoré sú nadviazané odvody na sociálne poistenie. Odvody zamestnancov a zamestnávateľov

²⁹ Výdavky (sociálne dávky) na sociálnu ochranu podľa účelu obsahujú skupiny: choroba/zdravotná starostlivosť, invalidita, staroba, pozostalí, rodina/deti, nezamestnanosť, bývanie a sociálne vylúčenie; podľa typu: peňažné a vecné. Okrem toho sa sociálne dávky členia podľa toho, či sú testované na príjem alebo nie.

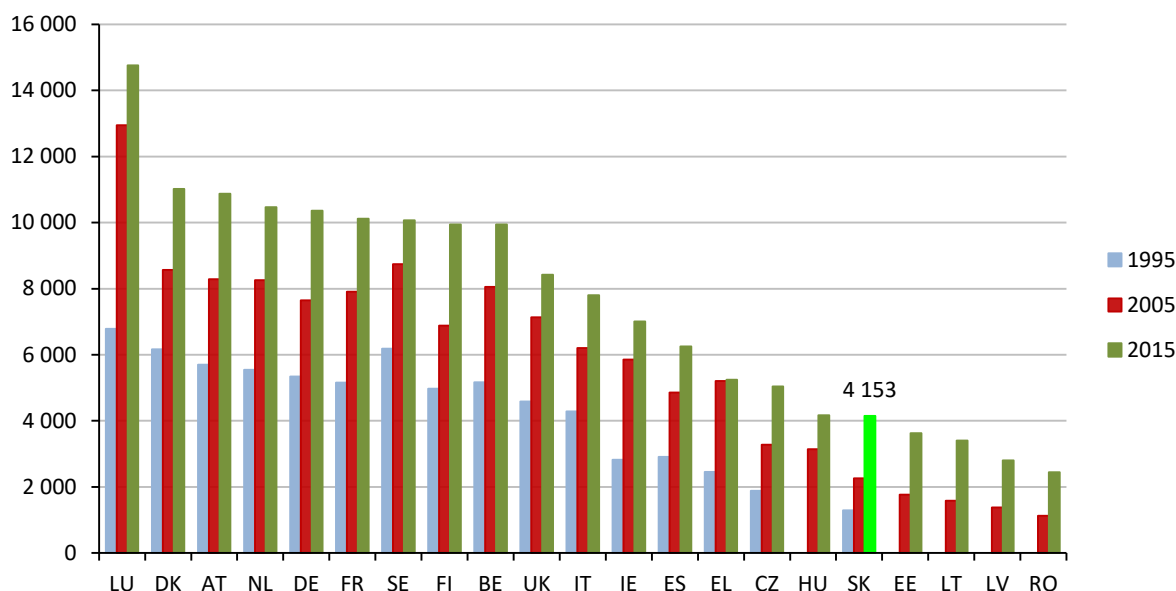
³⁰ Štatistika Eurostatu nie je kompletná za všetky členské krajiny EÚ.

predstavujú významnú príjmovú položku pre financovanie sociálnej sféry. Ak podiel príjmov daní a odvodov na sociálne poistenie (súhrnne) predstavoval v priemere za EÚ 28 40,2 %, na Slovensku tento podiel dosiahol 33,2 %. Krajiny s najvyšším podielom v roku 2017 boli Francúzsko 48,4 %, Belgicko 47,3 %, Dánsko 46,5 % a Švédsko 44,9 %; krajiny s najnižším podielom boli Írsko 23,5 %, Rumunsko 25,8 % a Bulharsko 29,5 %. Všetky ostatné krajiny skupiny V4 mali daní a odvodov na sociálne poistenie vyšší ako Slovensko, a to Maďarsko 38,4 %, Česká republika 35,4 % a Poľsko 35,1 % (Eurostat, 2018). Podiel daní a odvodov na sociálne poistenie je na Slovensku dlhodobo nízky; v roku 1996 predstavoval 39,4 % (Eurostat 2008) a do roku 2007 s menšími výkyvmi poklesol až na 29,3 %, odkedy veľmi pomaly stúpa.

Reálnejší pohľad na výdavky na sociálnu ochranu poskytuje porovnanie výdavkov vyjadrených v PPS (purchasing power standard), čo je hypotetická štatistická jednotka, ktoré zohľadňuje výšku cenovej hladiny v každej krajine EÚ (graf 16).

G r a f 16

Výdavky na sociálnu ochranu v PPS na obyvateľa

Prameň: Eurostat a ŠÚ SR.

Z porovnania grafov 15 a 16 vyplýva, že reálne výdavky na sociálnu ochranu na osobu závisia tak od ich podielu na HDP, ale aj od výšky HDP, čo je evidentné u Luxemburska, ktoré vysoko predstihuje ostaté krajiny EÚ, aj keď ich podiel na HDP bol nižší ako napríklad v Grécku (čo vyplýva z grafu 15). Z grafu 16 ďalej vyplýva, že ak Slovensko je v absolútnej úrovni výdavkov na sociálnu ochranu na obyvateľa v PPS (4 153 v roku 2015) približne na rovnakej úrovni ako Maďarsko, obidve tieto krajiny zaostávajú za Českou republikou. Zaostávanie Slovenska (i Maďarska) za väčšinou „starých“ členov EÚ je stále výrazné, a dokonca aj vo vzťahu ku Grécku napriek tomu, že Grécko nezvýšilo svoje výdavky na sociálnu ochranu od roku 2005 do roku 2015 z dôvodu vysokého štátneho dlhu a jeho splácania.

Kvôli prehľadu a úplnosti uvádzame aj rozdelenie výdavkov na sociálnu ochranu podľa účelu za Slovenskú republiku, Českú republiku a priemer za EÚ (tab. 1).

T a b u ľ k a 1

Štruktúra výdavkov na sociálnu ochranu podľa účelu v Slovenskej republike, Českej republike a EÚ (v %)

		Staroba a pozostalí	Choroba/zdrav. starostlivosť	Invalidita	Rodina/deti	Nezamestnanosť	Bývanie a soc. vylúčenie
2005	CZ	42,6	35,4	7,8	7,5	3,6	3,1
2005	SK	42,5	29,5	9,2	11,3	4,3	3,1
2015	CZ	47,3	31,7	6,6	8,8	2,7	3,0
2015	SK	45,9	31,2	8,8	9,1	2,9	2,0
2015	EÚ 28	45,9	29,2	7,3	8,5	5,1	4,0

Prameň: ŠÚ SR.

Porovnávanie jednotlivých skupín výdavkov na sociálnu ochranu podľa účelov medzi krajinami by vyžadovalo samostatnú rozsiahlu analýzu; jednotlivé skupiny výdavkov sú v jednotlivých krajinách ovplyvnené veľkým množstvom špecifických faktorov. Každá krajina sa vyznačuje svojimi tradíciami a preferenciami vo výdavkoch na jednotlivé druhy sociálnej ochrany. Každé odporúčanie na zvýšenie výdavkov na niektorý účel znamená automaticky zníženie, resp. zastavenie rastu výdavkov na ostatné účely, čo by mohlo spôsobiť vážne problémy v miere sociálneho vylúčenia určitej sociálnej skupiny. Preto sú zmeny v štruktúre výdavkov podľa účelu v každej krajine pozvoľné a vyžadujú vysokú mieru konsenzu v každej spoločnosti. Z porovnania údajov v tabuľke 1 vyplýva, že najviac výdavkov na sociálnu ochranu je venovaných na starostlivosť o starých ľudí (vrátane dôchodkov) a na zdravotnú starostlivosť. Napriek dlhodobo vysokej nezamestnanosti, Slovensko vydávalo na účel „nezamestnanosť“³¹ oveľa menej prostriedkov ako iné krajiny EÚ už v roku 2005. Dĺžka obdobia podpôr v nezamestnanosti len počas šiestich mesiacov na Slovensku patrí k najnižším v celej EÚ. Slovensko taktiež zaostáva v podiele výdavkov na bývanie a sociálne vylúčenie napriek tomu, že miera materiálnej deprivácie je oveľa vyššia ako v priemere za krajiny EÚ, nehovoriac už o vysokom podiele rómskeho obyvateľstva, ktoré je sociálne vylúčené. Slovensko má v porovnaní s priemerom za EÚ 28 pomerne vysoké náklady na invaliditu, usudzujúc z podielu výdavkov na sociálnu ochranu na tento účel.

³¹ Tieto výdavky nezahŕňajú náklady na aktívne politiky trhu práce, ale len na „pasívne politiky trhu práce“.

6. CHUDOBA, SOCIÁLNE VYLÚČENIE – STARONOVÝ FENOMÉN

Chudoba a sociálne vylúčenie je sprievodným javom aj každej modernej a demokratickej industriálnej a postindustriálnej spoločnosti, aj keď má len relatívny, nie absolútny charakter. Európska únia (Eurostat) sleduje celú paletu indikátorov chudoby a sociálneho vylúčenia na jednotnom metodickom základe prostredníctvom harmonizovaného zisťovania SILC od roku 2005.

Indikátory, ktoré charakterizujú vývoj chudoby a sociálneho vylúčenia sú rozdelené na skupinu objektívnych a subjektívnych. Zo skupiny objektívnych indikátorov sme pre porovnanie vývoja na Slovensku vybrali tri indikátory. Prvým je „riziko chudoby alebo sociálneho vylúčenia“ (po sociálnych transferoch). Ide o agregovaný indikátor, ktorý Európska komisia v Stratégii 2020 vybrala ako jeden zo základných piatich indikátorov. Vyjadruje percento obyvateľov, ktoré sú pod 60 %-nou úrovňou ekvivalentného³² príjmu a/alebo sú závažne materiálne deprivovaní³³ a/alebo žijú v domácnosti s nízkou pracovnou intenzitou³⁴ (graf 17).

Do grafu 17 sme vybrali krajiny skupiny V4, dva pobaltské štáty, ale aj niektoré štáty pôvodnej EÚ 15, aby vynikli trendy i paradoxy vývoja tohto indikátora (ale aj s ohľadom na dostupnosť údajov za analyzované krajiny). Vo východiskovom roku (z hľadiska dostupnosti dát) 2005 najvyššie hodnoty dosahovali Lotyšsko, Poľsko a Litva, ktoré dokázali zhodne do roku 2016 podstatne znížiť stav rizika chudoby.

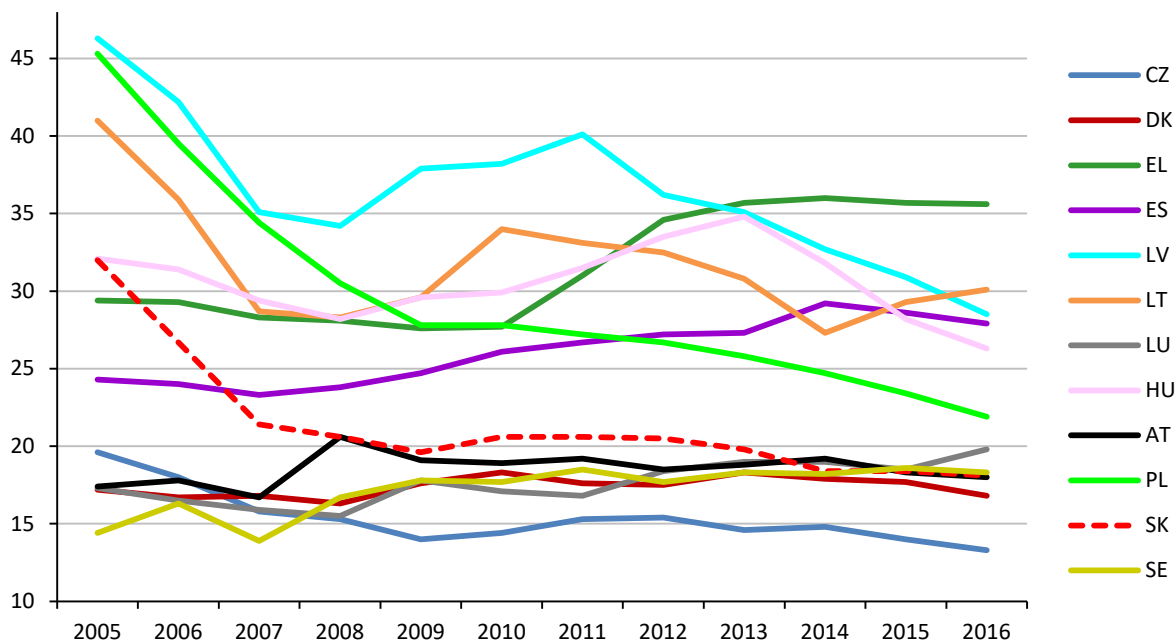
³² Ekvivalentný príjem znamená, že pri výpočte priemerného príjmu v domácnosti do menovateľa (počet členov domácností) nevchádza prirodzený počet členov domácností, ale modifikovaný počet, keď každému druhému dospelému a 14-ročným a starším osobám sa započítava koeficient 0,5 a dieťaťu mladšiemu ako 14 rokov koeficient 0,3, čím sa podstatne zvyšujú príjmy na (ekvivalentnú) osobu v domácnosti.

³³ Miera materiálnej deprivácie vyjadruje percento obyvateľstva, ktoré si nemôže plne uspokojiť tri z deviatich skupín depriváčnych položiek. Ide o týchto deväť skupín: 1. nedoplatky spojené s hypotékou a splácaním pôžičiek, 2. schopnosť dovoliť si raz za rok jeden týždeň dovolenky mimo domu, 3. schopnosť dovoliť si jesť jedlo s mäsom alebo rybou každý druhý deň, 4. schopnosť čeliť neočakávaným výdavkom vo výške mesačnej hranice rizika chudoby, 5. nemožnosť v domácnosti dovoliť si telefón (vrátane mobilného), 6. nemožnosť dovoliť si farebný televízor, 7. nemožnosť dovoliť si práčku, 8. nemožnosť dovoliť si automobil, 9. nemožnosť finančne si dovoliť udržiavať doma primerané teplo. Miera závažnej materiálnej deprivácie pracuje s obyvateľmi, ktorí si nemôžu dovoliť, resp. majú problémy až so štyrmi depriváčnymi položkami.

³⁴ Miera nízkej pracovnej intenzity vyjadruje podiel osôb, ktoré žijú v domácnostiach s veľmi nízkou pracovnou intenzitou (menej ako 20 %) z celkovej populácie. Pracovná intenzita domácností predstavuje pomer medzi počtom mesiacov, ktoré všetci členovia domácnosti v pracovnom veku (18 – 59 rokov) odpracovali počas referenčného obdobia na strane jednej a celovým počtom mesiacov, ktoré by mohli byť teoreticky odpracované týmito členmi domácnosti na strane druhej. Z počtu osôb v pracovnom veku sú vylúčené osoby vo veku 18 – 24 rokov, ktoré sú študentmi.

Graf 17

Vývoj rizika chudoby alebo sociálneho vylúčenia vo vybraných krajinách EÚ (v %)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

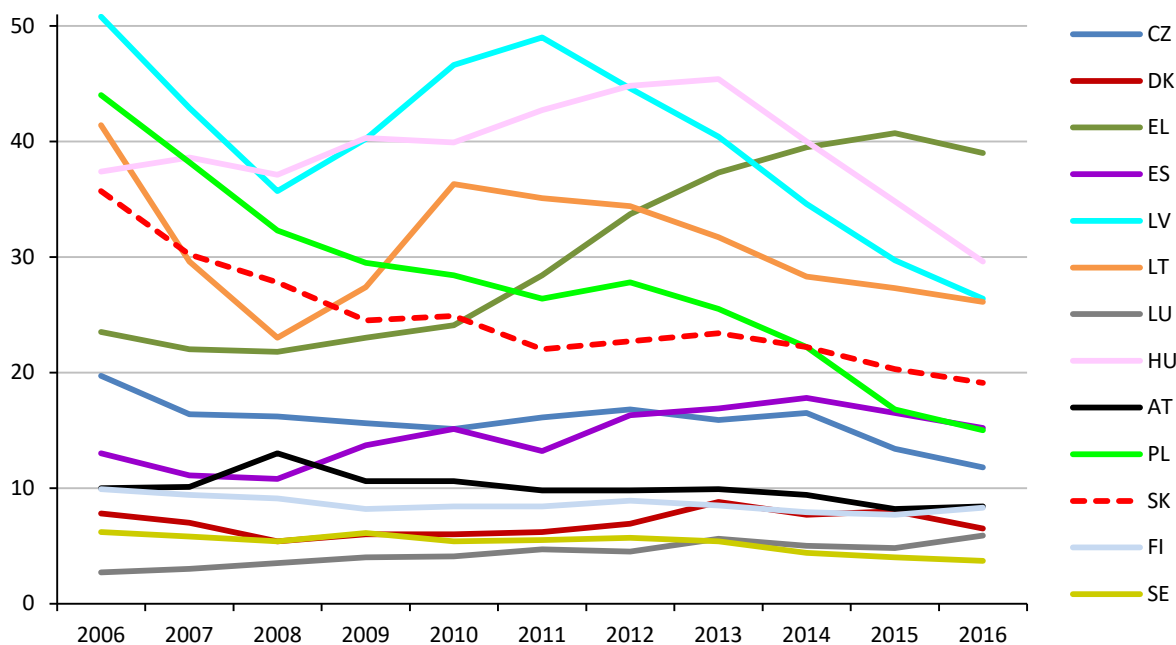
Z grafu 17 je evidentné zhoršenie situácie u väčšiny krajín v období ekonomickej a finančnej krízy, ktoré neobišlo aj vyspelé krajiny ako je Rakúsko, Švédsko i Luxembursko, ale s podstatne nižšou amplitúdou ako tomu bolo v prípade Lotyšska, Litvy či Grécka (kde dominoval vplyv enormného zadlženia krajiny). Slovensko si zachováva trend dlhodobého poklesu miery rizika príjmovej chudoby a vplyvom ekonomickej a finančnej krízy po roku 2009 došlo len k nepatrnému nárastu vývoja tohto indikátora. Hlavný paradox vývoja tohto indikátora spočíva v tom, že Česká republika má od roku 2009 jednoznačne najnižšie hodnoty rizika chudoby, nižšie ako najvyspelejšie krajiny (v grafe analyzované Dánsko, Rakúsko, Švédsko i Luxembursko); dokonca Slovensko dosiahlo v roku 2016 nižšiu hodnotu rizika chudoby (18,1 %) ako Švédsko (18,3 %) a Luxembursko (19,8 %). To svedčí aj o neschopnosti tohto indikátora EÚ (a Eurostatu) zachytiť reálnu sociálnu situáciu; jeho vypovedacia schopnosť je značne zúžená.

Znižovanie rizika chudoby a sociálneho vylúčenia na Slovensku je kľúčové aj vo vzťahu k sociálnemu postaveniu Rómov. Hodnotiaca správa o 10 rokoch členstva SR v EÚ Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí v tejto súvislosti konštatovala: „Veľmi významným bol prielom (pri príprave stratégie Európa 2020 – poznámka J. K.) vo vnímaní zodpovednosti EÚ za riešenie zlého postavenia Rómov v krajinách EÚ, ktoré sa prestalo považovať za čisto národnú úlohu. Urgentným problémom do nastávajúceho obdobia však naďalej zostáva riešenie koncentrovanej chudoby marginalizovaných rómskych komunit (prevažne ide o separované a segregované rómske komunity)“ (MZVaEZ SR, 2014, s. 18).

Do iného svetla sa dostáva hodnotenie vývoja chudoby a postavenie Slovenska, ak sa použije subjektívny indikátor, a to miera materiálnej deprivácie (graf 18).

G r a f 18

Miera materiálnej deprivácie vo vybraných krajinách EÚ (v %)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

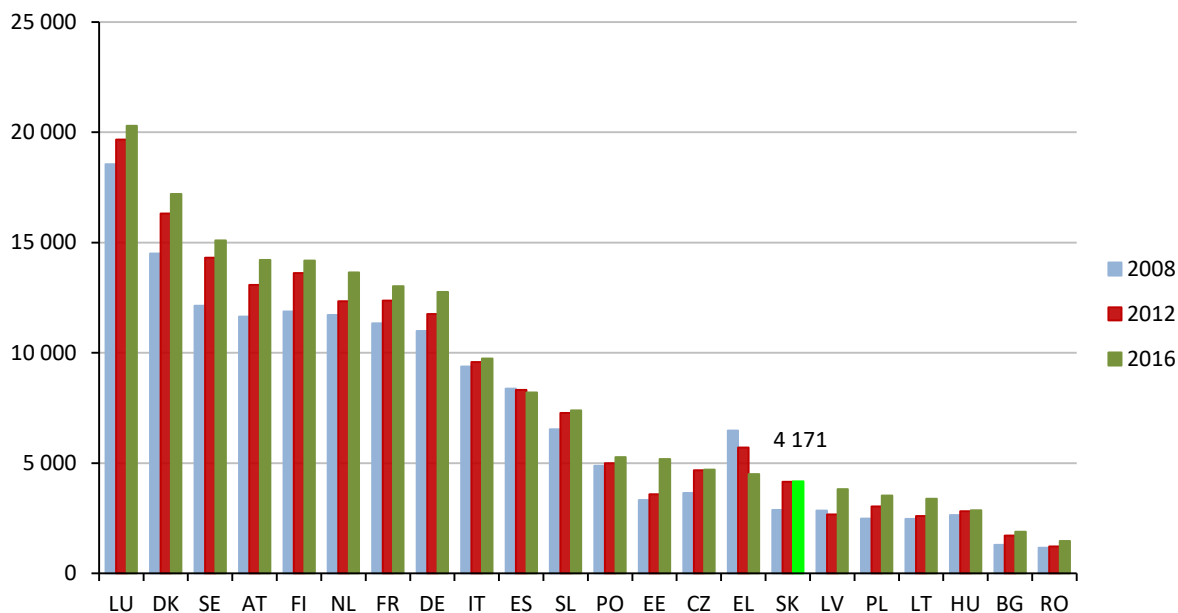
Z porovnania údajov v grafoch 17 a 18 vyplýva, že hodnoty materiálnej deprivácie majú väčší rozptyl ako hodnoty vývoja rizika chudoby medzi krajinami EÚ. V roku 2016 rozdiel medzi krajinou s najvyššou a najnižšou hodnotou rizika chudoby a/alebo sociálneho vylúčenia predstavoval 27,1 p. b. (Bulharsko 40,4 % a Česká republika 13,3 %) oproti 43,2 p. b. v prípade indikátora materiálnej deprivácie (Bulharsko 46,9 % a Švédsko 3,7 %). Hodnoty materiálnej deprivácie nepriamo odrážajú aj reálny stav v životnej úrovni a kvalite života. Napríklad hodnoty Švédska a Slovenska sú presne opačné v prípade materiálnej deprivácie ako v prípade rizika chudoby. Postavenie Českej republiky (11,8 %) v rebríčku krajín EÚ v materiálnej deprivácii je relatívne veľmi dobré; Česká republika výrazne predstihuje napríklad Španielsko (26,4 %). Pozoruhodný bol vývoj materiálnej deprivácie v Poľsku, keď z hodnoty 44,0 % sa do roku 2016 dokázalo zlepšiť na hodnotu 15,0 %. Poľsko tým výrazne predstihlo Slovensko a predovšetkým Maďarsko, kde sa v roku 2016 až 29,6 % obyvateľstva nachádzalo v materiálnej deprivácii. Je to odraz pozitívneho ekonomického vývoja v Poľsku.

Z indikátorov, ktoré kvantifikujú hraničné hodnoty pre rozdelenie skupín obyvateľstva (podľa počtu členov domácnosti) do skupiny pod hranicou a nad hranicou rizika chudoby, je jediný, ktorý má reálnu vypovedaciu schopnosť v medzinárodnom porovnaní, „hranica rizika chudoby pre jednočlennú domácnosť“ (zo SILC-u); tento ukazovateľ reálne vyjadruje

finančnú situáciu napríklad jednočlenných dôchodcovských domácností. Indikátor je vyjadrený priamo v eurách (nie v ekvivalentných eurách), preto je medzinárodné porovnanie neskreslené (graf 19), avšak s výhradou, že nezohľadňuje cenovú hladinu.

G r a f 19

Hranica rizika chudoby pre jednočlennú domácnosť za vybrané krajiny EÚ (v eurách za rok)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

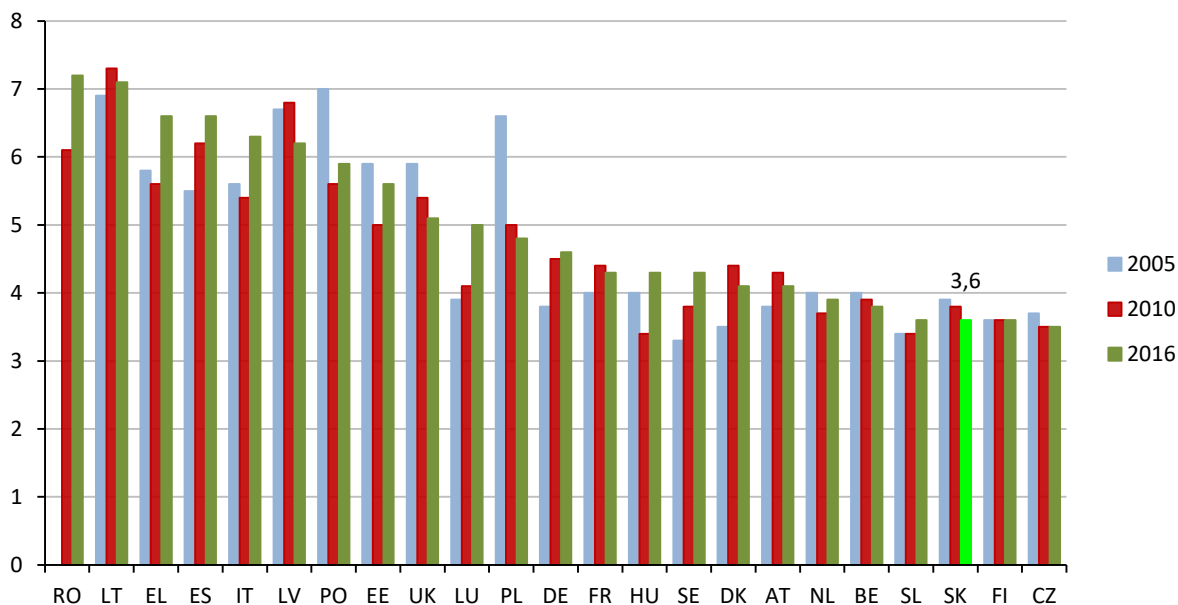
Z analyzovaných krajín v grafe 19 vyplýva, že v Grécku a Španielsku (veľmi mierne) došlo v období rokov 2008 – 2016 k zníženiu hraníc rizika chudoby, čo svedčí o zhoršení situácie pre jednočlennú domácnosť. Aj keď sa hranica chudoby na Slovensku od roku 2012 do roku 2016 nezmenila, treba postavenie Slovenska hodnotiť kladne; Slovensko vykazuje vyššie hodnoty ako Lotyšsko, Poľsko, Litva i Maďarsko.

Rozdelenie príjmov plynúcich domácnostiam zo všetkých druhov príjmov (príjmy z práce, príjmy z kapitálu, sociálne príjmy atď.), a teda po všetkých sociálnych transferoch a dávkach na základe SILC-u vyjadruje pomer horného a dolného kvintilu (S80/S20) – pomer dvoch príjmových hladín, t. j. hornej hladiny, nad ktorou sa nachádza pätina obyvateľstva s najvyššími ekvivalentnými príjmami na obyvateľa a dolnej hladiny, pod ktorou sa nachádza pätina obyvateľstva s najnižšími ekvivalentnými príjmami na obyvateľa.

Zväčšili sa, alebo sa zmenšili rozdiely medzi „bohatými“ (obyvatelia s príjmom nad horným kvintilom) a „chudobnými“ (pod dolným kvintilom)? Vývoj pomeru medzi hodnotou horného a dolného kvintilu od roku 2005 (odkedy sú k dispozícii údaje za všetky analyzované krajiny) do roku 2016 zachytáva graf 20.

Graf 20

Rozdelenie príjmov v spoločnosti (koeficient S80/S20)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

Pomer horného a dolného kvintilu (koeficient S80/S20) na Slovensku dosiahol v roku 2005 hodnotu 3,9 a v roku 2016 hodnotu 3,6.³⁵ Je zaujímavé, že spravidla v krajinách, ktoré majú vyššiu životnú úroveň a celkovo vyššie príjmy na osobu, je tento pomer nižší, čo má pozitívny vplyv na súdržnosť a solidaritu v spoločnosti, napríklad v roku 2016 malo Švédsko hodnotu indikátora S80/S20 4,3; Fínsko 3,6; Belgicko 3,8; Holandsko 3,9 a Rakúsko 4,1. Situácia sa zmenila v Nemecku, kde sa hodnota z roku 2005 vo výške 3,8 zvýšila na hodnotu 4,6 v roku 2016. V EÚ je skupina krajín, kde je pomerne stabilne vysoký rozdiel medzi „bohatými“ a „chudobnými“, napríklad Bulharsko malo v roku 2016 hodnotu indikátora až 7,7; Rumunsko 7,2; Litva 7,1. Vysoké hodnoty vykazuje dlhodobo aj Španielsko (6,6), Grécko (6,6), Lotyšsko (6,2), Portugalsko (5,9) a Estónsko (5,6). Pozitívny ekonomický vývoj v Poľsku umožnil tejto krajine znížiť hodnotu indikátora v roku 2005 zo 6,6 na 4,6 v roku 2017. V Českej republike sa naopak situácia vyvíjala opačným smerom, keď z roku 2005 (3,7) sa hodnota zvýšila na 4,1, čo je však stále nízka hodnota. Maďarsko zaznamenalo menšie výkyvy vo vývoji, a v roku 2017 sa vývoj stabilizoval na úrovni 4,3, čo je porovnateľné s krajinami skupiny V4. Treba však zdôrazniť, že koeficient S80/S20 je konštruovaný na základe údajov SILC-u, a teda ekvivalizovaných príjmov, čo skresľuje reálnu situáciu (ako už bolo konštatované).

³⁵ Pre ilustráciu situácie v rozdelení príjmov v bývalom Československu v polovici 80. rokov minulého storočia uvádzame odkaz Atkinsona (2008, s. 49 – 51), ktorý zdôrazňuje, že vtedajšie dáta sú platné tak pre Českú republiku, ako aj pre Slovenskú republiku; hodnota pomeru horného a dolného decilu bola na úrovni 2,45 (v tom čase vo Veľkej Británii 3,25). Postupné zväčšovanie rozdielov v príjmoch v Českej republike, ale aj v Maďarsku i Poľsku bolo spôsobené narastaním rozdielov v mzdách; prehlbovanie rozdielov v 90. rokoch v Poľsku bolo tlmené silnými odborami.

Postavenie Slovenska v medzinárodnom porovnaní je horšie, pokiaľ ide o mieru rizika chudoby mladých ľudí (prvého z troch faktorov vchádzajúcich do agregovaného indikátora chudoby alebo sociálneho vylúčenia, ktorý je rozhodujúci vzhľadom na svoju najvyššiu váhu). Štatistika Eurostatu vykazuje ako najmladšiu vekovú skupinu do 18 rokov. Od roku 2006 sa na Slovensku z podielu 17,1 % hodnota zvýšila na 20,8 % v roku 2016 s vrcholom v roku 2012 na úrovni 21,9 %. V tejto vekovej skupine boli v roku 2016 v popredí Fínsko (9,3 %), Dánsko (9,4 %) a Slovinsko (11,9 %). Česká republika dosahuje už hodnotu nad 10 %, a to 14,1 %, čo je ale hodnota podstatne nižšia ako ostatné krajiny skupiny V4, Poľsko 21,1 % a Maďarsko 19,9 %; na ich úrovni je približne aj Slovensko.

V priebehu rokov sa vytypovali na Slovensku viaceré sociálne skupiny s nadpriemerným stupňom rizika chudoby a sociálneho vylúčenia. Okrem mladých ľudí je to vo všeobecnosti sociálna skupina „nezamestnaných“, ďalej domácnosti jedného rodiča s jedným dieťaťom a domácnosti dvoch dospelých s tromi a viac závislými deťmi. Podiel osôb ohrozených chudobou alebo sociálnym vylúčením je značne regionálne diferencovaný. V roku 2017 podiel týchto osôb v Bratislavskom kraji predstavoval 8,6 %, ale v Prešovskom kraji, t. j. v kraji s najvyšším podielom týchto ľudí až temer trojnásobok – 22,3 %.

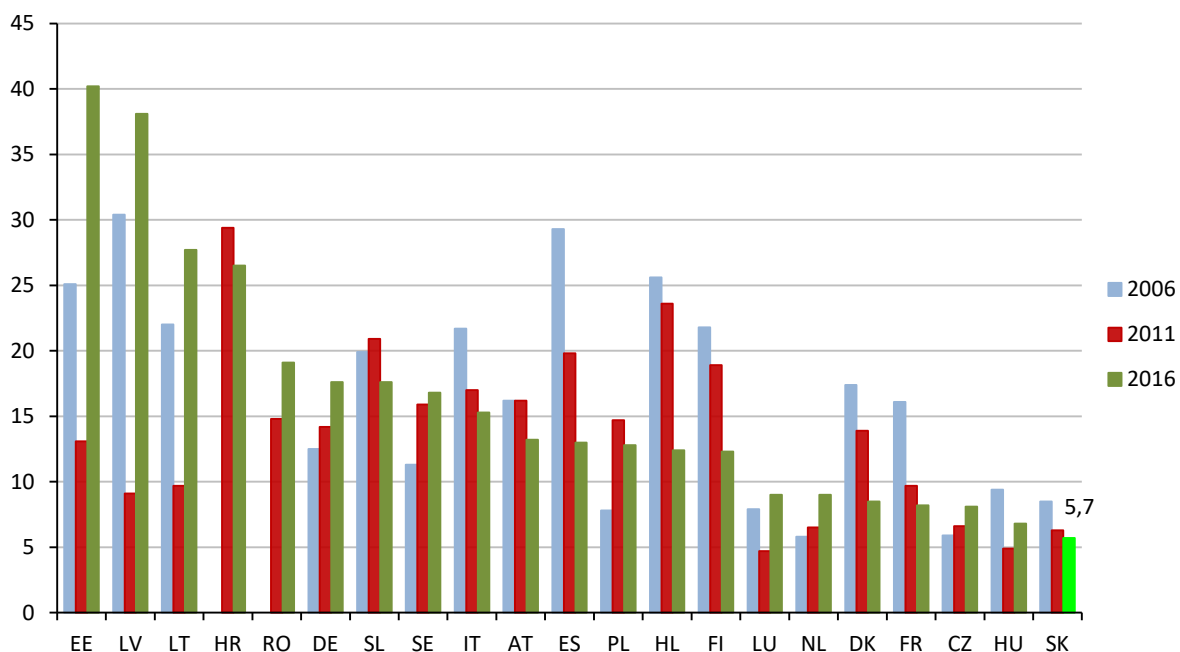
7. DÔSTOJNÝ ŽIVOT STARŠÍCH ĽUDÍ – REALITA ČI UTÓPIA?

Osobitnú zmienku si zaslúži postavenie starších ľudí v spoločnosti a zhodnotenie ich príjmov (starobných dôchodkov), a to aj vzhľadom na ich celkovo rastúci počet a rastúci podiel na celkovom počte obyvateľstva v rámci prebiehajúceho rýchleho starnutia obyvateľstva.

Úlohou sociálnej politiky osobitne vo vzťahu k najstaršej vekovej skupine je jej ochrana pred absolútnou ale aj relatívnou chudobou, aj keď výška príjmov (starobných dôchodkov), ako rozhodujúceho faktora príjmov tejto vekovej skupiny, závisí od predchádzajúcej zamestnanosti a miezd. Práve nezamestnanosť, ktorá bola od roku 1993 veľmi vysoká, ovplyvňovala negatívne výšku starobných dôchodkov, avšak sociálnou politikou sa darí postavenie starších ľudí jednoznačne udržiavať na porovnateľnej úrovni s krajinami skupiny V4. Základným indikátorom pre medzinárodné porovnanie postavenia starších ľudí je riziko príjmovej chudoby vekovej skupiny 65-ročných a starších (graf 21).

G r a f 21

Miera rizika príjmovej chudoby 65-ročných a starších vo vybraných krajinách EÚ

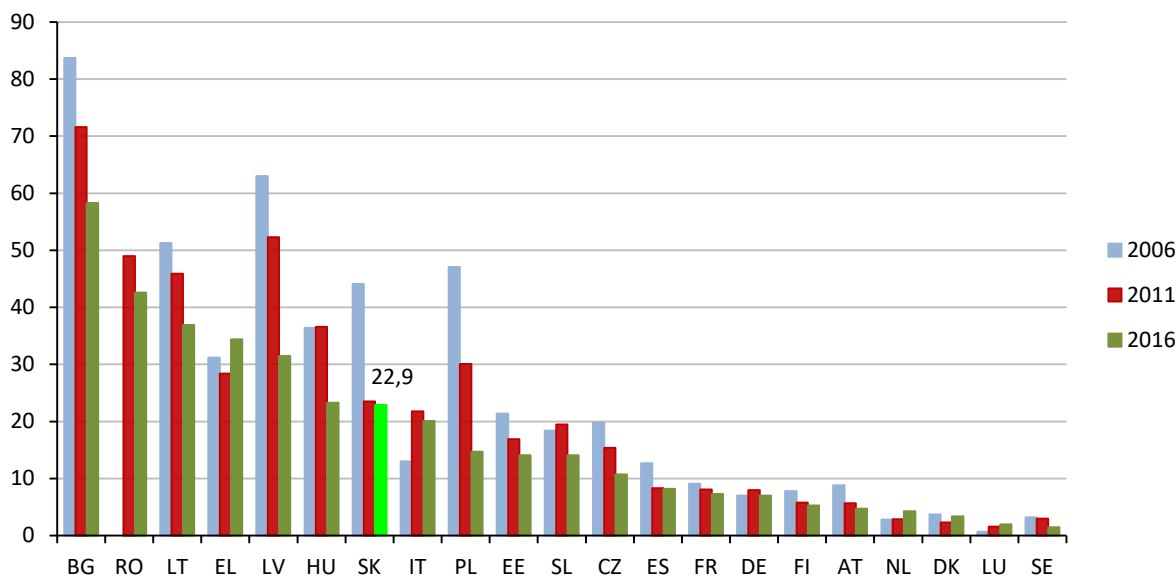

Poznámka: Krajiny sú v grafe zoradené podľa situácie v roku 2016.

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

Údaje v grafe 21 potvrdzujú relatívne dobré postavenie Slovenska, keď v roku 2016 len 5,7 % tejto vekovej skupiny bolo pod hranicou rizika chudoby. Na druhej strane je horšie postavenie Slovenska v medzinárodnom porovnaní, pokiaľ ide o materiálnu depriváciu starších ľudí (graf 22), a to podobne ako u indikátorov za celú populáciu.

G r a f 22

Materiálna deprivácia 65-ročných a starších vo vybraných krajinách EÚ (v %)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

Podiel materiálne deprivovaných starších osôb na Slovensku dosahuje viac ako pätinu (22,9 % v roku 2016), čo je vyššia hodnota ako v Poľsku (14,7 %) a v Českej republike (10,7 %). Z grafu 22 vyplýva jednoznačnejšie rozčlenenie krajín EÚ na staré členské krajiny, s vyššou životnou úrovňou a nižšou materiálnou depriváciou starších ľudí, a nové členské krajiny, ktoré zaostávajú a len postupne zlepšujú situáciu starších ľudí. Na rozdiel od iných indikátorov sociálnej oblasti, aj v Španielsku (menej v Taliansku) je postavenie starších ľudí v spoločnosti stále pomerne veľmi dobré a hospodárska a finančná kríza postihla mladšie vekové skupiny, t. j. v produktívnom veku. Údaje v grafe 22 potvrdzujú, že v najvyspelejších krajinách EÚ materiálna deprivácia, tak ako je definovaná v SILC-u, prakticky neexistuje, napríklad Švédsko má len 1,5 % a Luxembursko 2 % materiálne deprivovaných ľudí.

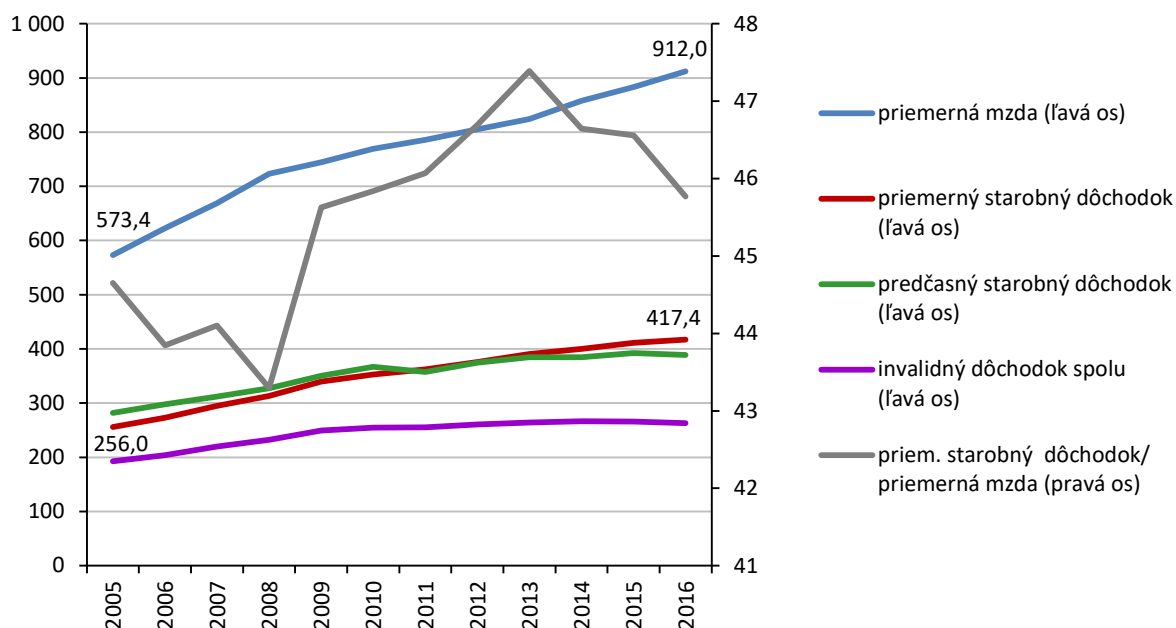
Z domácich podrobných štatistických údajov o vývoji dôchodkov uvádzame vývoj jednotlivých druhov dôchodkov a pomer starobného dôchodku k priemernej mzde (graf 23). Na grafe 23 sú osobitne vyjadrené hodnoty priemernej mzdy a priemerného starobného dôchodku v rokoch 2005 až 2016.

Od roku 2004 platí v Slovenskej republike nový dôchodkový systém, do ktorého sa zaviedol predčasný starobný dôchodok pre ľudí, ktorí sa dobrovoľne rozhodli ukončiť svoju aktívnu pracovnú činnosť pred dosiahnutím riadneho dôchodkového veku. O tento typ dôchodku bolo možné po roku 2007 požiadať len maximálne dva roky pred dovŕšením riadneho dôchodkového veku. Dôchodkový vek sa zvýšil zo 60 na 62 rokov jednotne pre mužov i ženy (prechodné obdobie žien na jednotný dôchodkový vek oboch pohlaví skončí až v roku 2023). Do dôchodkového systému sa tiež zaviedol druhý dôchodkový kapitalizačný pilier s úsporami na osobnom dôchodkovom účte. Pre zlepšenie sociálnej situácie ľudí s nízkymi mzdami, ktorí

odpracovali aspoň 30 rokov sa v roku 2015 zaviedol inštitút minimálneho dôchodku. Z hľadiska medzinárodného porovnania je zaujímavé, že Maďarsko, Poľsko i Česká republika odstúpili od kapitalizačných dôchodkových pilierov a vrátili sa k priebežnému financovaniu dôchodkov (Klepárník – Štípek – Bittner – Pícl, 2017).

G r a f 23

Vývoj hlavných druhov dôchodkov a porovnanie s priemernou mzdou (v eurách, %)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Sociálnej poisťovne SR.

V procese starnutia obyvateľstva na Slovensku dochádza k rastu dopytu po opatrovateľských službách starých ľudí napriek tomu, že perspektívne podľa „Stratégie deinštitucionalizácie systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti v SR“ (dokument vlády SR z novembra 2011) by sa perspektívne mali vytvárať podmienky, aby sa dávala prednosť starostlivosti o seniorov v domácom prostredí pred ich umiestňovaním v zariadeniach sociálnych služieb. Uspokojovanie dopytu po sociálnych službách, ktoré boli decentralizované z orgánov štátu do samosprávnej pôsobnosti obcí a vyšších územných celkov (krajov) a sú financované z rozpočtov samosprávy, sťažujú tak obmedzené zdroje štátneho rozpočtu ako aj odchod vysokého počtu opatrovateliek starých ľudí za prácou do zahraničia (hlavne do Rakúska a Nemecka). Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny SR pripravilo v roku 2014 „Národný program aktívneho starnutia na roky 2014 – 2020, kde sa okrem iného predpokladá vytvoriť právne podmienky na zabezpečenie finančnej udržateľnosti a dostupnosti sociálnych služieb zavedením viaczdrojového financovania sociálnych služieb (MPSVR SR, 2014). Ak v roku 1993 bolo v ústavných zariadeniach (v domovoch dôchodcov a penziónoch pre dôchodcov, ktoré sa od roku 2008 zmenili na zariadenia pre seniorov) 13,7 tis. osôb, v roku 2011 počet týchto osôb poklesol na 11,8 tis. a do roku 2016 ich počet vzrástol už na 17,5 tis. osôb.

8. VYBRANÉ POHLEDY NA KVALITU ŽIVOTA

Kvalita života je široký koncept, ktorý obsahuje tak objektívne faktory a indikátory ako je zdravie, postavenie v zamestnaní či životné podmienky, ako aj subjektívne hodnotenia životnej situácie ľudí a kvality spoločnosti. Významnou súčasťou kvality života je úroveň poskytovania verejných služieb ako sú zdravotníctvo, opatrovateľské služby, vzdelávanie a bývanie, ktoré podporujú sociálnu ochranu, kohéziu spoločnosti vrátane inklúzie sociálne vylúčených. Do kvality života patrí aj úroveň dôvery občanov voči vláde a verejným inštitúciám. Kvalita života sa člení na tri sféry, a to sféru práce, mimopracovnú sféru a sféru voľného času, v ktorých prebieha časovo i obsahovo rôznorodý proces reprodukcie a rozvoja ľudskej existencie, človeka i spoločnosti (Antalová – Bednárík – Lалуha – Tkáčiková, 2010). Dôležité miesto v hodnotení kvality života patrí sociologickým metódam zisťovania, ktoré na základe dotazníkov vyhodnocujú postoje obyvateľstva k jednotlivým stránkam kvality života.

Komplexné hodnotenie kvality života a vývoja ich podstatných dimenzií v krajinách EÚ poskytuje výskum „The European Quality of Life Survey“ (EQLS), ktorý začal v roku 2003 a pokračoval v rokoch 2007, 2011 a 2016. Ako sa teda vyvíja kvalita života na Slovensku v porovnaní s ostatnými krajinami EÚ? Ako základný indikátor sa pri hodnotení používa „šťastie“ (happiness) a „spokojnosť so životom“ (life satisfaction). Od roku 2011 do roku 2016 sa hodnota šťastia za Slovensko (z desaťstupňovej hodnotiacej škály, kde 1 = veľmi nešťastný, resp. veľmi nespokojný; 10 = veľmi šťastný, resp. veľmi nešťastný, ktorá sa používa pri všetkých aspektoch kvality života) zvýšila z priemernej hodnoty 6,9 na 7,1. Najvyššie hodnoty spomedzi krajín EÚ dosahuje Dánsko, Fínsko, Luxembursko (hodnoty nad 8). Z krajín V4 sú šťastnejší ľudia v Poľsku (7,6); pomerne rovnako je na tom v tomto indikátore postavenie Maďarska. Oproti roku 2011 si pohoršila Česká republika (o 0,3 bodu).

Pohľad na trendy vývoja spokojnosti so životnou úrovňou (living standard satisfaction) za Slovensko podľa EQLS od roku 2003 je optimistickejší, keď po poklese v roku 2007 nastalo zlepšenie hodnotenia. V tabuľke 2 uvádzame porovnanie s priemerom EÚ 28 a s krajinami skupiny V4.

T a b u ľ k a 2

Trend spokojnosti so životnou úrovňou

	2003	2007	2011	2016
PL	5,5	6,3	6,2	6,7
SK	5,1	6,7	6,3	6,7
HU	5,8	5,3	5,8	6,6
CZ	6,2	6,5	6,3	6,6
EÚ 28	6,9	6,9	6,9	7,0

Prameň: Eurofound (2017b).

Z údajov v tabuľke 2 je zrejmé, že Slovensko zaznamenalo najväčší pokrok od roku 2003, pričom hodnoty spokojnosti v roku 2016 krajín V4 sú vzácné vyrovnané, avšak nedosahujú priemer EÚ 28.

Významnou oblasťou kvality života je kvalita verejných služieb (tab. 3). K metodológii výskumu hodnotenia kvality služieb treba poznamenať, že respondenti vybraní do reprezentatívnej vzorky hodnotili kvalitu verejných služieb bez ohľadu na to, či tieto služby používajú alebo nie.

T a b u ľ k a 3

Kvalita verejných služieb

	Zdravotnícke služby	Vzdelávací systém	Verejná doprava	Služby starostlivosti o deti	Dlhodobé opatrovateľské služby	Sociálne bývanie	Štátny penzijný systém
LU	7,9	7,1	7,8	7,7	7,7	6,9	7,9
FI	7,6	8,3	6,9	7,9	6,7	6,9	7,0
AT	8,0	7,4	7,6	7,7	7,5	7,1	6,1
DK	7,4	7,7	6,8	7,5	6,4	6,9	6,0
DE	7,3	7,0	7,2	7,3	6,9	6,0	5,3
EU 28	6,7	6,7	6,6	6,7	6,2	5,6	5,0
CZ	6,8	6,8	6,7	7,0	6,1	5,3	4,6
HU	5,7	6,3	6,8	7,1	6,3	5,2	4,5
PL	5,4	6,7	6,3	6,7	5,7	4,6	4,4
IT	5,8	6,2	5,6	6,0	5,5	4,9	4,4
SK	5,6	6,0	6,3	6,4	5,4	5,2	3,6
BG	5,7	5,8	6,0	6,2	4,4	3,9	3,3
EL	4,6	5,7	6,0	5,5	4,4	4,0	2,6

Prameň: Eurofound (2017b).

Aj keď v tabuľke 3 ide len o výber najlepších a najhorších krajín vrátane všetkých krajín skupiny V4, zo všetkých krajín EÚ 28 je Slovensko tretie od konca. Ani v jednom druhu verejných služieb Slovensko nedosahuje priemer EÚ 28 (na rozdiel od Českej republiky či Maďarska). Najhoršie spomedzi verejných služieb je na Slovensku hodnotený štátny penzijný systém a sociálne bývanie.

Z výskumov v oblasti sociálnej politiky vyplýva, že obyvateľstvo je obzvlášť citlivé na oblasť zdravotníctva (zdravotníckych služieb), preto nasledujúca tabuľka 4 detailnejšie charakterizuje nielen úroveň v roku 2016, ale aj predchádzajúci vývoj a hlavné skupiny zdravotníckych služieb za krajiny skupiny V4 a priemeru za EÚ 28.

T a b u ľ k a 4

Hodnotenie kvality zdravotníckych služieb

	Zdravotnícke služby			Nemocničné služby a špeciálne služby	Služby všeobecných a rodinných lekárov a polikliník
	2007	2011	2016	2016	2016
PL	5,0	4,7	5,4	5,8	6,5
SK	5,8	4,9	5,6	6,4	6,8
HU	5,1	5,1	5,7	5,8	7,1
CZ	6,4	6,5	6,8	7,0	7,2
EÚ 28	6,1	6,3	6,7	6,9	7,4

Prameň: Eurofound (2017b).

Hodnotenie kvality zdravotníckych služieb na Slovensku klesá, aj keď je postavenie Slovenska v tomto indikátore porovnateľné s krajinami V4. Je povšimnutiahodné, že priemer hodnotenia služieb všeobecných lekárov a polikliník je vyšší z dôvodu zaostávania v úrovni služieb hlavne rodinných lekárov v krajinách V4, od ktorých sa historicky upustilo a len pomaly sa zvyšuje rozsah a kvalita tohto spôsobu poskytovania zdravotníckych služieb.

Z množstva čiastkových indikátorov sledovaných v EQLS si zasluhuje pozornosť hodnotenie dôvery obyvateľstva v inštitúcie, ktoré najlepšie zastupuje skupinu indikátorov hodnotenia kvality spoločnosti. V nasledujúcej tabuľke 5 uvádzame krajiny V4 a priemeru EÚ 28 v poradí podľa priemerného hodnotenia dôvery vo všetky sledované inštitúcie.

T a b u ľ k a 5
Dôvera v inštitúcie

	Vláda	Parlament	Médiá	Banky	Právny systém	Municipality	Humanitárne, charitatívne organizácie	Polícia	Priemer
HU	4,9	5,0	4,5	4,7	5,5	6,3	6,0	6,2	5,4
EÚ 28	4,5	4,5	4,8	4,9	5,2	5,6	6,0	6,4	5,2
CZ	4,3	4,2	4,7	6,0	5,0	5,9	5,5	6,0	5,2
PL	4,3	4,1	4,6	5,5	4,6	5,3	6,3	5,7	5,0
SK	4,1	4,1	4,6	5,3	4,1	5,5	5,7	4,9	4,8

Prameň: Eurofound (2017b).

Slovensko je z 28 krajín v tomto indikátore na 21. mieste a posledné z krajín V4. Najvyššiu dôveru v inštitúcie má obyvateľstvo Fínska (7,0), Dánska (6,6) a Luxemburska (6,4). Na posledných troch miestach sú Bulharsko (4,2), Grécko (4,0) a Chorvátsko (4,0). Z krajín V4 sa v tomto indikátore dostalo nad priemer EÚ 28 iba Maďarsko. Na Slovensku zo všetkých hodnotených inštitúcií najnižšiu dôveru má vláda, parlament a dlhodobo kritizovaný právny systém (všetky rovnako 4,1); naopak na Slovensku sa najväčšej dôvere tešia humanitárne a charitatívne organizácie (5,7).

ZÁVER

Slovensko má za sebou prvé štvrtstoročie samostatnosti. Obyvateľstvo Slovenska sa v prvých rokoch jeho existencie dostalo do zložitej sociálnej situácie v dôsledku transformácie bývalej socialistickej ekonomiky na trhovú ekonomiku, a to predovšetkým v dôsledku vysokej nezamestnanosti, ktorá počas nasledujúcich 20 rokov od získania samostatnosti patrila k najvyšším zo všetkých krajín EÚ. Dokonca doteraz sa nepodarilo na Slovensku znížiť mieru nezamestnanosti pod priemernú mieru nezamestnanosti EÚ 28 (podľa celoročných údajov Eurostatu do roku 2017). Napriek tomu sa sociálna situácia v závere prvého samostatného štvrtstoročia zlepšila vo viacerých oblastiach a Slovensko pomerne úspešne (oproti niektorým iným krajinám EÚ) zvládlo aj svetovú finančnú a ekonomickú krízu, ktorá začala v roku 2008.

Ak sa hodnotí celkový ekonomický a sociálny rozvoj krajiny za štvrtstoročie, práve ku koncu tohto obdobia Slovensko dosiahlo vo väčšine oblastí sociálnej sféry porovnateľnú úroveň rozvoja s ostatnými krajinami skupiny V4, aj keď tieto krajiny ako celok stále zaostávajú za vyspelými „starými“ členskými krajinami EÚ. Na Slovensku však zostáva viacero oblastí sociálneho rozvoja, ktoré sú pre ďalšie obdobie kľúčové, aby došlo k podstatnému zlepšeniu celkovej sociálnej situácie obyvateľstva. Za najväznejšie problémy do budúcnosti treba považovať doteraz stále rastúce regionálne rozdiely v celkovom sociálno-ekonomickom rozvoji medzi vyspelejšími západnými regiónmi štátu a regiónmi na severovýchode krajiny a na juhu Stredoslovenského kraja, rastúci počet sociálne vylúčených rómskych komunit, ktoré zostávajú nielen mimo trhu práce, ale aj v pasci závislosti na sociálnych dávkach a nepriaznivá situácia v odvetví zdravotníctva, čo sa prejavuje opakovaným vytváraním dlhu, zhoršovaním poskytovania zdravotníckych služieb obyvateľstvu v jednotlivých regiónoch a nárastu výdavkov na zdravotníctvo z rozpočtu domácností. Rastúci očakávaný podiel dôchodcov na počte obyvateľov a celkovo nízka úroveň starobných dôchodkov bude vytvárať stále väčší tlak na zdroje dôchodkového systému.

Aj v budúcnosti bude potrebné neustále porovnávanie jednotlivých oblastí sociálnej sféry na Slovensku s krajinami EÚ, osobitne s krajinami skupiny V4, s ktorými bolo Slovensko približne na rovnakej štartovacej čiare na začiatku transformačného obdobia. Pre porovnanie Slovenska s krajinami EÚ je dostatok indikátorov, ktorých vývoj a rozdiely nemožno podceňovať; vytvárajú základ pre zmenu jednotlivých sociálnych politík. Na záver znova zvýrazňujeme skutočnosť, že celé financovanie sociálnej sféry spočíva na jednotlivých členských krajinách EÚ, a preto sa Slovensko môže spoľahnúť len na seba a na tvorbu vlastných zdrojov plynúcich do sociálnej sféry a na financovanie sociálnej ochrany z vlastnej ekonomickej základne. Medzinárodné porovnanie potvrdilo, že sociálna sféra na Slovensku je v porovnaní s vyspelejšími krajinami značne finančne poddimenzovaná. Ďalší sociálny rozvoj a jeho

skvalitnenie bude záležať od rastu finančných zdrojov a od ich efektívnej alokácie na jednotlivé oblasti sociálnej ochrany, resp. jednotlivé sociálno-ekonomické politiky a nástroje.

Už v najbližšej budúcnosti bude rozhodujúce, ako bude Slovensko pristupovať k priebehu štvrtej priemyselnej revolúcie, aké pracovné miesta Slovensko získa takpovediac v medzinárodnej del'be pracovných miest transnacionálnych korporácií, ale aj, a to bude dôležité pre vyrovnanie sociálno-ekonomickej úrovne regiónov, ako Slovensko využije prirodzený potenciál zaostalejších regiónov pre ich ďalší rozvoj, zníži odlev obyvateľstva za prácou do zahraničia vrátane procesov „brain drain“, vytvorí dostatok pracovných príležitostí pre mladých ľudí v kvalifikovaných profesiách a zastaví extrémne starnutie slovenskej populácie rastom pôrodnosti nielen rómskej populácie, ale aj majoritnej časti spoločnosti. Bez zvládnutia uvedených procesov nebude možné pomýšľať na podstatnejšie zlepšenie sociálnej situácie obyvateľstva na Slovensku.

Bolo by žiaduce, aby vývoj sociálnej sféry na Slovensku, ale, samozrejme, aj v ostatných krajinách EÚ, pozitívne ovplyvnil „Európsky pilier sociálnych práv“ so svojimi dvadsiatimi princípmi, spoločne podpísaný dokument zástupcami Európskeho parlamentu, Európskej rady a Európskej komisie v Gothenburgu vo Švédsku ku koncu roka 2017. Z pohľadu Slovenska priam symbolicky na prahu jeho druhého štvrt'oročia samostatnosti a rozvoja jeho sociálnej sféry.

LITERATÚRA

ANTALOVÁ, M. – BEDNÁRIK, R. – LALUHA, I. – TKÁČIKOVÁ, J. (2010): Kvalita života. Teória, metodológia, empiria. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM. ISBN 978-80-225-3043-9.

ATKINSON, A. B. (2008): The Changing Distribution in Earnings in OECD countries. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-953243-8.

BEBLAVÝ, M. (2012): Sociálna politika. Dostupné na: <http://www.socialnapolitika.eu/files/8613/5393/1103/mbeblavy_socialna_politika.pdf>.

BUNČÁK, J. – DŽAMBAZOVIČ, R. – HRABOVSKÝ, M. – SOPÓCI, J. (2009): Názory občanov na budúcnosť Slovenska. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-71144-172-4.

DOVÁLEOVÁ, G. – KOŠTA, J. (2012): Príjmová diferenciácia podľa veku vo vybraných krajinách EÚ. In PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete. Súčasnosť a budúcnosť. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-200-4.

ECB (2016): The Household Finance and Consumption Survey: Results from the Second Wave. Statistic Paper Series No. 18, December 2016. Frankfurt am Mein, Germany. ISBN 978-92-899-2644-7.

EUROFOUND (2017a): In-work poverty in the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-897-1603-1.

EUROFOUND (2017b): European Quality of Life Survey 2016: Quality of life, quality of public services, and quality of society. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

EUROFOUND (2018): Industrial relations. Slovakia: Developments in working life 2017. Dostupné na: <<https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/wpef18043.pdf>>.

EUROPEAN UNION (2018): Living conditions in Europe – 2018 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-79-86498-8.

EURÓPSKA KOMISIA (1994): European Social Policy – a Way Forward for the Union. COM(94). Brusselsm 27. 7. 1994.

EURÓPSKA KOMISIA (2017): Third Report on the State of the Energy Union. Dostupné na: <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/third-report-state-energy-union_en.pdf>.

EUROSTAT (2008): Newsrelease, 92/2008, 26 June 2008.

EUROSTAT (2018): Newsrelease, 182/2018, 28 November 2018.

GERBERY, D. (ed.) (2011): Potrebujeme sociálny štát? Úvaha (nielen) o verejnej politike. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung. ISBN 978-80-89149-16-2.

HUMAN DEVELOPMENT REPORTS. Dostupné na: <<http://hdr.undp.org/en/composite/trends>>.

KLEPÁRNÍK, V. – ŠTÍPEK, V. – BITTNER, J. – PÍCL, M. (2017): Penzijní reformy od Chile po středovýchodní Evropu. Praha: Úřad vlády ČR. ISBN 978-80-7440-190-9.

MINISTERSTVO FINANCIÍ SR (2006): Porovnanie životnej úrovne na Slovensku v rokoch 1989 – 2005.

MINISTERSTVO SPRAVODLIVOSTI SR (2018): REPORT: Prehľad o počte exekúcií vedených na okresných súdoch. Dostupné na: <<https://www.justice.gov.sk/Stranky/Informacie/Vysledky-vyhľadavania.aspx?k=po%C4%8Det%20exek%C3%BAci%C3%AD%20v%20sr&s=All%20Sites>>.

MPSVR SR (2014): Národný program aktívneho starnutia na roky 2014 – 2020. Bratislava: MPSVR SR. ISBN 978-80-89125-18-0.

MZVaEZ SR (2014): Hodnotiaca správa o 10 rokoch členstva SR v EÚ.

NBS (2017): Správa o ekonomike SR. Dostupné na: <https://www.nbs.sk/_img/Documents/_Publikacie/SESR/2017/protected/SESR_1217sk.pdf>.

NBS (2018): Správa o finančnej stabilite k máju 2018. Dostupné na: <https://www.nbs.sk/_img/Documents/ZAKLNBS/PUBLIK/SFS/protected/SFS_052018.pdf>.

NÚCEM (2017): PISA 2015. Národná správa, Slovensko. Dostupné na: <http://www.nucem.sk/documents//27//NS_PISA_2015.pdf>.

OECD (2016): Society at a Glance 2016: OECD Social Indicators. OECD Publishing. Paris: OECD. Dostupné na: <<http://dx.doi.org/10.1787/9789264261488-en>>.

PAUHOFOVÁ, I. A KOL. (2016): Súvislosti príjmovej polarizácie na Slovensku. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-259-2.

PAUHOFOVÁ, I. A KOL. (2018): Súvislosti príjmovej polarizácie III. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-290-5.

PÉCSYOVÁ, M. – VAŇKO, M. – MACHLICA, G. (2013): Determinanty miery úspor na Slovensku. Biatec, 9/2013. Dostupné na: <https://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2013/09-2013/biatec13-09_WEB.pdf>.

POTŮČEK, M. A KOL. (2005): Veřejná politika. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 80-86429-50-4.

SLOVENSKÁ KOMORA EXEKÚTOROV (2017): Správa o činnosti za rok 2017. Dostupné na: <http://www.ske.sk/wp-content/uploads/2018/04/Sprava_o_cinnosti_-SKE_-a_SE_za_rok_2017.pdf>.

SVETOVÁ BANKA (2012): Ochrana chudobných a podpora zamestnatelnosti. Hodnotenie systému sociálnej pomoci v Slovenskej republike.

ŠPROCHA, B. (2014): Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja. Bratislava: Prognostický ústav SAV. ISBN 978-80-89037-38-4.